

De bestraffing bij de overtreding van de kerkelijke wetten gedurende de 17e en de 18e eeuw, in het aartsbisdom Mechelen en in het bijzonder in het Land van Aalst

door

Jozef DE BROUWER

Bij de uitpluizing van de dekanale verslagen van de verschillende dekenijen van het land van Aalst (Aalst, Geraardsbergen, Oosterzele-Oordegem en Ronse)¹ staat herhaaldelijk in de rand, door een andere hand bijgeschreven: „Promotor”, „Officialis”. Deze randnoot komt bijna uitsluitend voor naast de genoemde niet-kommunikanten, de ketters, de „ergernisgevers” en vooral de overtreders van de kuisheids- en huwelijksvoorschriften. Deze randnoten werden er vermoedelijk aangebracht in de Kurie of omgeving van de aartsbisschop, door een persoon gelast met het nazicht van de verslagen, die de toestand in ieder parochie behandelen.

Slechts zelden kan uit de verslagen worden opgemaakt welke straf tegenover een of ander wetsovertreder werd uitgesproken. Wordt sporadisch een straf vermeld dan gaat het veelal om *verbanning*, *opsluiting publieke boetedoening* en zelfs om *lijfstraffen*.

De *dekanale verslagen* waren dan ook een eerste bron waarin kerkelijke straffen voorkomen.

Een tweede waardevolle bron is een „agenda” of dagboek van deken Damiaan van Huffel (deken van het distrikt Ronse van 1648 (?) tot 1669) betreffende zijn dekanale bezoeken van 1649 tot 1669 in de dekenij Ronse (M. 16). Achteraan komen 11 ongenummerde bladen voor, waar de *geldboeten* staan opgetekend, die door bestraffen aan de deken dienden te worden betaald. Het gaat over de periode van Sint Jan 1649 tot Sint Jan 1669. (Van deze boeten waren 2/3 bestemd voor de aartsbisschop en 1/3 bleef aan de deken).

Een derde veelbelovende bron, maar die in werkelijkheid niet heeft beantwoord, aan de grote verwachtingen, was de *Officialiteit van Mechelen*, die 4 dozen (nrs. 3, 4, 5, 6) omvat, zowel met

1. Ra. Gent, *fonds Bisdom*, M. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 163, 249.

citaties als met veroordelingen. De oogst bleek evenwel schaars, wanneer men weet dat de deken van Ronse voor een periode van twintig jaar 167 bestraffingen heeft, voor zijn dekenij alleen, waar er voor gans het aartsbisdom (11 dekenijen) slechts 7 uitspraken bewaard bleven voor dezelfde periode.

Ten slotte werd ook een onderzoek ingesteld in *de Registers van Criminele Sententies van de Raad van Vlaanderen*, omfattende 3 registers (nrs. 8594, 8595 en 8596) (Ra. Gent). Op enkele gevallen na, gaat het er om „gemengde gevallen”, waarin met veel retoriek aangevangen wordt met de vermelding van de overtreding ener kerkelijke wet, maar waarbij de nadruk wordt gelegd op een misdrijf tegen 's landswetten (smaad aan de politie, pleging van onrecht).

§ 1. WIE WERDEN GESTRAFT EN HOE VERLIEP DE BESTRAFFING ?

1. *Wie werden gestraft ?*

Zij die een of andere kerkelijke wet overtraden : de paasplicht (biecht en communie bij eigen pastoor in eigen parochie) niet nakwamen ; op zon- of feestdagen arbeid, die verboden was, verrichtten of deze dagen ontheiligden ; publiek de onthoudings- of vastenwet hadden overtreden ; de kuisheids- of huwelijkswetgeving in een van haar facetten overtraden ; natuurlijk behoorden ook de ketterij evenals bijgelovige praktijken tot de strafbare feiten.

Sommige van deze overtredingen behoorden zowel tot de kerkelijke als tot de burgerlijke bevoegdheid. Wij kunnen ze „mixti fori” of „gemengd” noemen. Tot deze behoorden o.a. toverij, ketterij, zondagsrust ; jazelfs echtbreuk, bloedschande, konkubinaat, echtscheiding waren eveneens „gemengde” gevallen. Door een plakkaat van 1607 werd de rust op zon- en feestdagen wettelijk geregeld ; hierbij werd voorgehouden dat het verboden was tijdens de goddelijke diensten, als mis (speciaal de hoogmis), vespers en lof zich op openbare plaatsen te bevinden, in herbergen te vertoeven of deel te nemen aan publieke vermakelijkheden. Ieder werk, tenzij het gewone en door speciale omstandigheden (als oogst inhalen) vereiste, was verboden. De zondagsheiliging, door de Kerk voorgehouden, werd door de burgerlijke macht gesanktionerd ! Zo moet de baljuw optreden tegen hen die het voorschrift betreffende het openhouden en bezoek aan een herberg tijdens de kerkelijke

diensten kwamen te overtreden ². In het Ferieboek van Lede ³ staan een drietal uitspraken van de Leedse schepenbank tegen overtreders van de wetgeving op de zondagsheiliging opgetekend.

Dit had tot gevolg dat zowel door de pastoor (als vertegenwoordiger van de Kerk) als door de baljuw (als vertegenwoordiger van het koninklijk gezag) toezicht op de naleving van deze wetten diende te worden uitgeoefend. Aldus werd een overspelige vrouw van Meldert, die met de soldaten als hoer meetrok, bij haar terugkeer thuis, door de deken bij de meier van Asse aangeklaagd, die haar liet geselen en „publico ludibris exponi” (Dek. Versl. 1622).

Op gebied van bestraffing bestond er in de meeste gevallen – enkele plaatselijke gevallen niet te nagesproken – tussen de geestelijke en burgerlijke macht een innige samenwerking.

2. Hoe verliep nu de bestraffing ?

Werd een van zijn parochianen in overtreding bevonden, dan werd hij eerst door de pastoor vriendelijk, daarna strenger vermaand zijn leven in overeenstemming te brengen met de voorschriften van de Kerk ⁴. Ging de zondaar hierop niet in, dan werd hij veelal opgeroepen om voor de deken te verschijnen bij dezes bezoek aan de parochie. Bleek dit tevergeefs dan werd de naam van de overtreder, langs de dekanale verslagen om, meegedeeld aan het (aarts)bisdom. Hier oordeelde de vicaris generaal of de zaak al dan niet door de promotor diende behandeld te worden.

Dit betekende dat de zaak door het *geestelijk gerechtshof*, dat in elk bisdom bestond, zou worden behandeld. Dit geestelijk

2. T. IV, C. XII : „Requiritur quoque locorum Magistratus ut in omnibus parochiis dicto publico mandant, tempore quo divinum officium peragitur, aut verbum Dei praedicatur, tabernas non nisi pro viatoribus aperire, neque aliquod genus ludi publice aut privatim institui, e omnino abstinere a trepudiis et aliis insolentis quibus parochiani a visitatione divini officii et verbi Dei auditione detrahi possent sub poenis arbitrio eorum imponendis...” (De Ram, *Synodicon Belgicum sive Acta omnium Ecclesiarum Belgii a celebratione Concilio Tridentino usque ad Concordatum anni 1801, Archiepiscopatus Mechliniensis*, I, bl. 103).

3. Ra. Gent, *fonds Lede*, nr. 445, bl. 12, 14 v°. Op 23.1.1766 werd Gillis Bayens gedagvaard „om boete te betalen om op den 3en meert 1765 onder Vesperen thebben geseten inde herberge”. Ook Judocus Huylebrouck werd gedagvaard om op 2en november 1765 „onder den goddelijcken dienst der hoogmisse thebben geseten in de herberge”. Op dezelfde dag werd eveneens Jan-Baptist van den Abeele opgeroepen om zijn boete te betalen „om op den 2en november 1765 geseten te hebben onder den goddelijcken dienst der hoogmisse inde herberge”.

4. Op de vergadering van de dekens, op 2 augustus 1613, werd aan de pastoors voorgehouden in het vervolg niemand aan te klagen wegens niet-nakoming van de paasplicht, tenzij na zelf eerst vermaand te hebben ; slechts nadien mag de aanklacht geschieden met een door hen ondertekend schrijven (Ab. archief Mechelen, register nr. 175).

gerechtshof of officialiteit werd voorgezeten door de *official*, die een geestelijke was en doctor juris in beide rechten. De officialis treedt op in naam en met het gezag van de (aarts)bisschop. Hij bestraft of spreekt vrij. Tot de uitsluitende bevoegdheid van de aartsbisschop behoort het evenwel genade te verlenen of vermindering van straf toe te staan; deze wint echter steeds vooraf het oordeel in van de official.

Soms treedt een *promotor* op in plaats van de official. Andere medewerkers van de official zijn de *appariteurs*. Dit ambt komt reeds voor in de merovingische periode en betekent een persoon in dienst van de graaf, bij de uitoefening van het recht⁵. J. B. B. Roquefort verklaart *apparitor* als „huissier, sergent, bedeau, domestique, bourreau”⁶. Ook bij Emile Spanoghe wordt de apparitor met dezelfde bedieningen aangegeven, uitgezonderd met die van „beul”⁷. L. Favre et M. Pajot schenken ons wel de meest benaderende verklaring wanneer zij de „appariteurs” noemen „les sergens de la justice ecclésiastique”⁸. Milo H. Koyen noemt de apparitor „een gezworen bode (nuntius juratus), die de decreten, de sententies of uitspraken en andere akten kenbaar moet maken, alsook al de andere zaken volbrengen die hem zullen worden opgedragen”⁹.

In het register „Decanatus Alostensis 1597-1634” (Archief: dekenij Asse) staat op de bladzijden 32-35 een „Instructie voor die appariteurs” ingeschreven. De tekst is in het Nederlands gesteld en gedagtekend in het jaar 1598. Hieruit lichten wij enkele bijzonderheden nopens de *taak van de appariteurs*.

Reeds van bij de aanvang vernemen wij dat er twee soorten appariteurs waren, nl. de gewone („ordinaris”) en de buitengewone

5. Zulke dienaars heten ofwel „custodes, lictores, satellites of milites en *apparitores* (= Inknecht, dienstman)”. Heinrich Brunner - Claudius Freiherrn von Schwerin, *Deutsche Rechtsgeschichte*, dl. II, p. 252. München, 1928².

6. *Glossaire de la Langue Romane*, t. I, p. 78. Paris, 1808.

7. „Apparitor, diener, dienaer; staddienaar: knecht: frone, fronbode, *vet. sax.* deur-waerder; deur-wachter: huissier: weifel, weivel; weifeler; wepel: staffier: kolf-draeger: officier, sergeant, sargeant, schergeant: bedel, bedelle, *vet. sax. sicab.* stede-garson, *fland. brug.* Apparitor publicus, korte roede, *Antwerp. ad differentiam Statoris primarii, qui*, lange roede: roed-drager. *Vide, Rbaldophorus. Apparitor fundarius, leenvinder*”, in *Synonymia Latino-Teutonica* (ex etymologico C. Kiliani deprompta) *Latijnsch-Nederlandsch Woordenboek der XVIIe eeuw*, dl. I, p. 64. Antwerpen, 1889.

8. „Les *appariteurs* étoient à Rome, ce que sont en France les Sergens et les Huissiers qu'on a aussi nommés *Appariteurs*... Les sergens de la Justice ecclésiastique, les Bedeaux qui portent des masses devant le Recteur de l'Université et les quatre Facultés, sont connus encore sous le nom d'*Appariteurs*”, in *Dictionnaire Historique de l'Ancien langage françois* (ou glossaire de la langue Française depuis son origine jusqu'à au siècle de Louis XIV), par la Curne de Sainte-Palaye, publié par les soins de L. Favre et M. Pajot, t. II, p. 44.

9. *Het geestelijk gerechtshof te Tongerlo*, in *Noordgaww* (Cultureel tijdschrift voor de provincie Antwerpen) dl. III, 1963, p. 110.

(„extra-ordinaris”). De instructie bepaalt dat zij slechts mogen optreden met een schriftelijke toelating, door het geestelijk hof ondertekend. Daarbij dienen zij strikt de voorschriften te volgen en nauwkeurig aan te tekenen of de daging aan de gedaagde persoonlijk of ten zijnen huize werd gedaan, met de vermelding wie deze ontving en welk antwoord werd gegeven. In de dagvaarding dient vermeld te staan van wie deze uitgaat, tegen wanneer, voor wie ze bestemd is en om welke reden werd gedagvaard. De appariteurs moeten deze bescheiden, samen met de dagvaarding, sturen aan de auditeur, zoniet verliezen ze hun salaris, evenzo wanneer een „notabel excès” of onnutte reizen worden vastgesteld. Wat de uitvoering van het vonnis betreft moeten de appariteurs zich inspannen om de veroordeelde de „publique penitentie” te doen volbrengen; slagen zij daar niet in, dan zal de auditeur (aan wie zij strikt moeten gehoorzamen) hen opnieuw sturen en zullen zij de „executie moeten volbrengen sonder nieuw salaris”, tenzij een wettelijke verontschuldiging zou aanwezig zijn, waaromtrent zij het vicariaat dienen in te lichten.

Teneinde misbruiken te voorkomen zal de auditeur trimestrieel afrekenen met de „extraordinaire appariteurs”, die alles goed dienen aan te tekenen, samen met het door hen verdiend salaris.

Het is zowel aan de gewone als aan de buitengewone appariteurs verboden iets van de veroordeelden te aanvaarden, zelfs al werd het vrijwillig aangeboden.

Op de eerste maandag na de Paasdagen vergaderden de appariteurs te Mechelen bij het geestelijk hof, waar zij de lijst van hun verrichtingen dienden voor te leggen en door de auditeur werden vergoed.

Bij hun aanstelling waren zij verplicht onder eed te beloven gehoorzaamheid en trouw aan de aartsbisschop, zijn vicaris en officiaal, de hun toevertrouwde taak zorgvuldig te vervullen en aan te tekenen op de rugzijde van de dagvaarding. Iedere overtreding in het aartsbisdom Mechelen zullen zij overmaken aan de vicaris generaal (blz. 31).

Zij waren dus lagere gerechtsdienaars, in dienst van het geestelijk gerechtshof, die er voor te zorgen hadden dat de gerechtelijke beslissingen werden uitgevoerd. Zij moeten zowel de dagvaarding aan de beschuldigde overbrengen als eventueel zorgen voor de strafuitvoering¹⁰.

In 1615 verzoekt de deken van Geraardsbergen, op de vergadering van de dekens te Mechelen, dat aan de *appariteurs* zou ver-

10. Zo belooft Franciscus Mercie van Melden in te gaan op de dagvaarding hem door de appariteur overgemaakt (doos 6, 1718).

boden worden een overeenkomst af te sluiten met degene die op zon- en feestdagen werken, dat zij evenmin vergiffenis zouden kunnen schenken aan overtreders van de kerkelijke wet ¹¹. In 1673 trad de *appariteur* te Geraardsbergen op, samen met twee officieren, om een veroordeeld persoon op te sporen en aan te houden ¹². In 1689 werd Koenraad de Joncker „bij decreet ende *appariteurs* van desen hove gesteld in gevangnisse” ¹³.

In 1718 komt de *appariteur* voor als de man die de dagvaarding overmaakt ¹⁴. Soms kwam het voor dat de appariteur misbruik maakte van zijn ambt en meer eiste dan hij recht op had, zoals blijkt uit een vonnis van de Raad van Vlaanderen op 4 maart 1633, waarbij de „appariteur van het gheestelick hof van het artsbisdom van Mechelen”, die het te bont had gemaakt in Ronse, werd veroordeeld tot de geseling en verbanning van 10 jaar uit het graafschap Vlaanderen ¹⁵. Of ze nog zo gehaat waren als voorheen te Rome, waar de senaat een opstandige stad als bestraffing verplichtte *appariteurs* te leveren ¹⁶, blijkt niet uit de bewaarde archiefstukken. In 1680 meent de deken van Diest integendeel dat zij goed werk verrichten en dat om het zondagswerk tegen te gaan „de meeste pastoors in zijn distrikt een appariteur, die vrees inboezemt en de kwaadwilligen aan banden houdt, zouden wensen” ¹⁷. De bevolking zal wel een andere mening zijn toegedaan geweest.

De dagvaarding om voor het geestelijk gerechtshof te verschijnen werd door de appariteur aan de beschuldigde, die veelal zelf niet verscheen, of aan een van de huisgenoten overgemaakt. De maning diende beantwoord te worden op de bepaalde dag en uur. Dit uur was meestal zeer vroeg, 7 of 8 uur in de morgen. Bleef die maning onbeantwoord dan volgde een tweede op de achtste dag en ten slotte een derde en laatste veertien dagen na de eerste. In deze laatste werd beroep gedaan op de burgerlijke macht om in te staan voor de uitvoering van de dagvaarding. Bij af-

11. Archief van het aartsbisdom Mechelen, register nr. 175.

12. Officialiteit van Mechelen, doos 6.

13. Ibidem, doos 3.

14. Ibidem, doos 6.

15. Ra. Gent : *fonds Raad van Vlaanderen : Register van Criminele Sentencien*, nr. 8594, bl. 266 v°-267 r°.

16. L. Favre et M. Pajot, *a.w.*, bl. 44 : „*Appariteur*, nom qui dans la signification de Bourreau, était sans doute aussi odieux en France qu'il le fut jamais à Rome, où la condition des Appariteurs étoit si méprisée que pour marque d'ignominie, le Sénat ordonna qu'une certaine ville dont les habitans s'étoient révoltés, seroit obligée de fournir des *Appariteurs* aux Magistrats”.

17. Ab. archief Mechelen, register nr. 175.

wezigheid van de gedaagde zorgde de appariteur ervoor dat de daging werd aangeplakt aan het huis en aan de kerk¹⁸.

De ondervraging door de promotor geschiedde onder eed, ...¹⁹ zodat hierbij steeds het gevaar dreigde van een valse eed te doen, om de feiten in eigen voordeel te verklaren.

Het kwam zeer dikwijls voor dat de aanmaning diende herhaald te worden, waarbij de proceskosten steeds verhoogden, gezien de appariteur zijn mijlen mocht aanrekenen en zelfs andere onkosten, zoals blijkt uit de zaak van Barbara van Santberchen, die gevangen zit te Geraardsbergen (1673) : „aan de appariteur en 2 officieren van de stadhouder over het vanghen van haar persoon, wezende bij nachte, mitsgaders 3 potten bier door hen verteerd, 3 gulden”²⁰. Dat sommigen verstek lieten gaan, moet ons niet verwonderen, wanneer wij bedenken welke grote afstand door (veelal arme) dompelaars moest worden afgelegd om in de vroege morgen te Mechelen aan te komen, waar hen weinig goeds stond te wachten. Ging het om erge misgrijpen, als verdenking van ketterij en konkubinaat, dan verkoos de schuldige de vlucht of vrijwillige ballingschap boven een veroordeling die de verbanning uitsprak. In dit laatste geval waren bij terugkeer veelal strenge lijfskastijdingen voorzien.

Op de vergadering van de dekens, op 6 augustus 1624 te Mechelen gehouden, werd bepaald, dat de pastoors de niet-armen, die door het geestelijk hof werden veroordeeld, moeten aanzetten hun boete en de onkosten te betalen ; de pastoors dienen de namen van deze die onvermogen zijn mee te delen. Op de vergadering van 6 augustus 1625 worden de pastoors aangemaand schriftelijk en genaamtekend aan de appariteurs, die er om vragen, mee te delen of de gedagvaarde of veroordeelde al dan niet voortvluchtig is, dood, arm of noodlijdend²¹.

* * *

Niet alle overtredingen werden te Mechelen (of te Brussel) afgehandeld, dit blijkt uit de dekanale verslagen en uit een paar

18. De appariteur heeft op 3.5.1722 de daging van Angeline van den Abeele „op de kerckdoore ofte muer van Seghelsem” aangeplakt. — Op 11 maart 1782 geeft het geestelijk hof opdracht de daging van Joanna van der Gucht (cum dicta Joanna ad presens se absentavit ac latitare dicitur) aan te plakken „ad valvas ecclesiae ... et alibi locis consuētis” ; de appariteur Sanders verklaart op 13.3.1782 dat de oproep om voor het geestelijk hof te verschijnen werd aangeplakt aan de poort van het aartsbisshoppelijk paleis, aan de Sint-Romboutskerk (haar parochiekerk) en aan haar laatste woonst (Officialiteit van Mechelen, doos 6).

19. „Judocus de Wolf qui modo juramento respondit ad articulos promotoris” (1599).

20. Officialiteit van Mechelen, doos 5.

21. Ab. archief Mechelen, register nr. 175.

stukken van de officialiteit. Zodat naar alle waarschijnlijkheid de deken van Ronse niet alleen optreedt als inner van de boetegelden, maar de boete zelf heeft uitgesproken.

In 1601 worden te Hofstade twee gezusters aangeklaagd, nl. Elisabeth en Maria de Grauw, met ieder een onwettig kind; de deken schrijft: „buiten de weldoende penitentie hen *door ons opgelegd*, betaalden ze als boete 2 pond vlaams ten gebuike van het seminarie” (Dek. Versl. 1601). In 1746 werd Petrus Bloc, van Molenbeek, die met Agnes Bout drie kinderen heeft, door de landdeken Van den Boom tot openbare boete veroordeeld²².

Dit blijkt trouwens duidelijk uit het laatste punt van de dekanale vergadering, op 6 augustus 1625: „Ten einde de overtreders niet opnieuw te straffen of nodeloos lastig te vallen, moeten de dekens aan de griffier van de kurie zo spoedig mogelijk de namen mededelen van al deze, die door hen werden beboet, met aanduiding van de aard van het misdrijf evenals van de tijd”. *De dekens hadden dus ook rechterlijke bevoegdheid in hun distrikt*²³.

§ 2. WELKE STRAFFEN WERDEN UITGESPROKEN ?

Het gaat in deze uiteenzetting niet over geestelijke straffen, als b.v. de kerkelijke ban²⁴, het weigeren van een kerkelijke begrafenis, enz. Zo staat voor Denderleeuw in 1766 aangegeven dat een persoon, die de paasplicht verzuimde en plots is komen te sterven, „werd begraven zonder kerkelijke dienst, 's nachts en in stilte”²⁵. Maar het gaat vooral om de uitspraak van tijdelijke straffen, nl. geldboeten en gevangenis.

A. Gegevens uit het dekanaal „agenda” van 1650 tot 1669

In M. 16 werden 167 boeten opgetekend. Van die 167 gevallen zijn er 91 of 55,6 % in verband met de kuisheid en de huwelijks-

22. Officialiteit van Mechelen, doos nr. 3 (bundeltje genadeverzoeken).

23. Reeds midden de 13e eeuw bekrachtigde paus Alexander IV een oud privilege aan de Gentenaars geschonken, waarbij zij het recht bezaten hun moeilijkheden in godsdienstaangelegenheden te laten beslechten door de deken van de kristenheid, zonder verplicht te zijn zich naar een verre bisschopsstad, met andere taal, te verplaatsen (J. Diericx, *Mémoires sur les lois, les coutumes et les privilèges des Gantois, depuis l'institution de leur Commune jusqu'à la révolution de l'an 1510*. dl. I, blz. 95).

24. In de officialiteit van Mechelen komt slechts één geval voor van ekskommunikatie, nl. de gewezen pastoor van Sint-Pieters te Ronse, Egidius Vermeulen, die wegens plichtverzuim en opstandigheid tegen zijn overheid herhaaldelijk tussen 1629 en 1637 in de gevangenis werd opgesloten en in dat laatste jaar in de kerkelijke ban werd geslagen (Officialiteit van Mechelen, doos nr. 6).

25. Archief dekenij Assse: register van deken C. F. de Bruyne.

wetgeving, waarvan 73 (43,8 %) betreffende onkuisheid of „fornicatio simplex”. Eenenzenventig bestraffingen of 42,4 % werden uitgesproken wegens overtreding van de zondags- en feestdagenviering, waarvan 55 of 32,9 % betreffende de zondagsrust en 16 of 9,5 % betreffende de zondagsheiliging.

Hoeveel bedroeg de opgelegde boete ?

1. *Bij overtreding van kuisheids- en huwelijkswetgeving.*

a. Voor „fornicatio simplex” varieert de boete tussen 12 schellingen parisis en 20 pond parisis 16 schellingen. Op 73 aangetekende boeten zijn er 12 van 3 pond parisis, 12 van 4 pond 16 schellingen, 15 van 6 pond, 3 van 2 pond 8 schellingen, 9 van 4 pond en van 4 pond 15 schellingen, 2 van 4 pond 4 schellingen en van 7 pond 4 schellingen, 1 van 12 schellingen, 16 schell., 19 schell. $\frac{1}{2}$, 1 pond 12 schell. $\frac{1}{2}$, 2 pond 2 schell., 2 pond 4 schell., 2 pond 7 schell., 2 pond 18 schell., 3 pond 12 schell., 3 pond 18 schell., 4 pond 2 schell., 5 pond 2 schell., 5 pond 3 schell., 5 pond 8 schell., 6 pond, 7 pond, 9 pond, 9 pond 12 schell., 10 pond 4 schell., 12 pond, 20 pond 16 schell. parisis.

b. Bij *overspel* betaalde de bestrafte 5 pond groot.

c. Om ontslagen te worden van één huwelijksgroep betaalde men 3 pond parisis.

d. Het geplande huwelijk te lang te hebben uitgesteld betekende een boete van 3 pond parisis.

e. Onder één dak te hebben verbleven vóór het huwelijk kostte respectievelijk 6 pond parisis en 9 pond 12 schell. parisis.

f. Om zijn vrouw buiten het ouderlijk huis te hebben gehouden betaalde de man 3 pond parisis.

g. Om de huwelijksbelofte te verbreken werden de schuldigen beboet met 3 pond parisis, 2 pond 8 schell., 6 pond of 12 pond parisis.

h. Om zich vrij te kopen van de verdenking van een geloochend vaderschap betaalde de beschuldigde 6 pond parisis.

i. Om zijn verloofde tegen de wil van de ouders thuis weg te halen bedroeg de boete 6 schell., 4 pond, 4 pond 16 schell., 6 pond, 7 pond 4 schell. of 9 pond parisis.

2. *Bij overtreding van de zondagsviering.*

a. Om de *zondagsrust*, en vooral de arbeidsrust ook op de geboden feestdagen, niet te hebben onderhouden werden boeten uitgesproken die varieerden van 10 schell. tot 6 pond parisis. Op 65 boeten waren er 13 van 3 pond parisis, 12 van 2 pond, 8 van 2 pond 8 schell., 5 van 4 pond 16 schell., 5 van 1 pond 4 schell.,

6 van 1 pond 10 schell., 2 van 3 pond 12 schell., 1 van 6 pond, 2 van 13 schell., 1 van 10 schell., 15 schell., 18 schell., 1 pond 6 schell., 1 pond 12 schell. 6 deniers, 1 pond 3 schell., 1 pond 16 schell. en 5 pond. Voor drie wordt de boete niet aangegeven.

De overtredingen waren van velerlei aard: 34 worden aangegeven met de algemene vermelding „door te werken”, 13 door graan te malen, 2 door brandewijn te stoken, 1 door te ploegen, 1 door brood te bakken, 1 door het linnen in de kuip te steken, 2 door het linnen op de bleek te leggen, 1 door het ontvangen en afgeven van zakken graan.

b. Wegens overtreding van de *zondagsheiliging*, door drank te schenken gedurende de kerkelijke diensten, werden 4 boeten uitgesproken van 3 pond parisis, 2 van 2 pond 8 schell., 1 van 2 pond, 2 pond 4 schell. en 6 pond parisis.

De zondagsheiliging werd overtreden in 8 gevallen door de herberg open te houden onder de kerkelijke diensten, in 3 gevallen door graan te malen onder de hoogmis, in 1 geval door onder de hoogmis een molensteen te vervoeren, in 2 gevallen door respectievelijk op de 1e zondag van de advent en op passiezondag, dans en spel te hebben toegelaten, in 2 gevallen, die tevens ook een moreel aspekt vertonen, nl. een vrouw, die onder de Vespers in een herberg vertoefde en er zich weinig stichtend gedroeg en een waard, die jongens en meisjes onder Vespers en Lof in zijn herberg toeliet, met ergernisgevende houding (*sese denudantes*).

3. *Bij andere tekortkomingen.*

a. Tegenover de vastenwet: om onder de vastentijd (van 1652) vlees te hebben verkocht aan soldaten, werd de schuldige beboet met 6 pond parisis.

b. Oneerbiedigheid tijdens de processie werd in twee gevallen bestraft met 3 pond parisis. In het ene geval om niet te knielen tijdens de H. Sakramentsprocessie en in het andere om de overmoed (*insolentia*) te hebben gehad een meisje te kussen tijdens de processie ter ere van de H. Kornelius.

c. Oneerbiedigheid tegenover een gewijde plaats nl. het kerkhof, door er met een kar over te rijden, werd bestraft met 36 schell. parisis.

B. *Gegevens uit de dekanale verslagen*

In de dekanale verslagen komen sporadisch enkele veroordelingen voor, terwijl de beslissingen de zaak aan de promotor voor te leggen veel talrijker zijn.

1. *Werden aangeklaagd of gedagvaardigd :*(1) *Bij overtreding van de kuisheids- en huwelijkswetgeving.*

- a. Wegens het samenleven als verloofden (1682 Oosterzele).
- b. Wegens onwettig huwelijk, aangegaan voor een ketters bedienaar (1688 Strijpen).
- c. Wegens het houden van een ontuchthuis („lupinar”) (1656 Munkzwalm).
- d. Wegens het gescheiden leven van de echtgenoten : 5 gevallen (1635 Sint-Maria-Horebeke, 1639 Mater, 1653 Nukerke, 1653 Zegelsem, 1670 Elst).
- e. Wegens hoererij (meretrix) : 2 gevallen (1667 Berchem, 1671 Etikhove).
- f. Wegens verdachte omgang met een gehuwde vrouw (1738, 1746 Moortzele), met zijn meid (1631 Woubrechtgem).
- g. Wegens „fornicatio simplex” (1633 Kwaremont, 1637 Paulatem, 1634 Rozenaken, 1625 Schorisse, 1626 Deftinge, 1625 Sint-Maria-Lierde, 1631 Waarbeke, 1632 Steenhuize, 1633 Sint-Denijs-Boekel, 1636 Appelterre, 1636 Voorde, 1639 Moerbeke, 1650 Sint-Maria-Horebeke, 1652 Nederbrakel, 1636 Zandbergen).
- h. Wegens overspel (1626 Sint-Maria-Oudenhove, 1625 Schorisse, 1630 Schorisse, 1634 Zarlardinghe, 1636 Outer, 1661 Erwetegem, 1667 Ronse-Sint-Pieter, 1719 Hekelgem, 1726 Semmerzake).
- i. Wegens konkubinaat (1635 Berchem, 1649 Zulzeke, 1655 Munkzwalm, 1669 Kerksken, 1672 Dikkele, 1688 Baardegem).
- j. Wegens bloedschande (1658 Mater, 1690 Mater, 1748 Hekelgem).
- k. Wegens dubbel huwelijk (1668 Wanzele).
- l. Gezien de echtgenoten in ruzie leven wordt de zaak in de handen van de drossard overgemaakt (1688 Asse).

(2) *Bij de overtreding van de wetten betreffende het geloofsleven.*

- a. Wegens niet nakomen van de paasplicht (passim).
- b. Wegens ketterij (1613 Iddergem, 1615, 1616 Welden, 1615 Michelbeke, 1615 Sint-Denijs-Boekel, 1615 Schorisse, 1616 Ronse S. Maarten, 1635 Sint-Lievens-Esse, 1637 Nederbrakel, 1635 Meilegem, 1649-1659 Michelbeke, 1647 Erpe, 1655 Zulzeke, 1667 Etikhove, 1672 Paulatem, 1659 Kerkem, 1667 Sint-Maria-Horebeke, 1652 Iddergem, 1748-1764 Haaltert, 1759 Erpe).
- c. Wegens het toelaten van een ketterse vergadering te zijnen huize (1657 Mater).
- d. Wegens beledigende uitlatingen over de Mis (1657 Sint-Denijs-Boekel).

e. Wegens godslasteringen (1660 Strijpen).

f. Wegens bijgelovige praktijken (1601 Denderleeuw: de echtgenote van Guillielmus Goossens wordt verdacht van waarzeggerij en door de heer voor de Raad van Vlaanderen vervolgd); (1603 Nieuwerkerken: hier zijn drie vrouwen verdacht van waarzeggerij); (1604 Nieuwerkerken: Joanna Pipenbosch werd wegens waarzeggerij verbannen); (1617 Haaltert: een vrouw wordt beschuldigd van dergelijke praktijken); (1619 Meldert: Judocus Vierendeels werd voorheen als waarzegger uit Vlaanderen verbannen en tot driemaal toe publiek gezeseld); (1629 Voorde: de smid, gebruikt bij de behandeling van paarden en koeien vreemde woorden - exotica verba); (1631 Nieuwenhove: bijgelovige praktijken en herhaalde bezoeken aan een toveres (venefica) in de omgeving van Halle).

g. Wegens toverij (1622 de koster van Denderhoutem), (1626, 1630 de koster van Melsen), (1628 Dikkelvenne).

h. Wegens verwijtingen van „toveresse” (1627 Erembodegem).

i. Wegens bezweringen (1638 Herzele).

j. Gezien de persoon leeft als ateiist (1655 Gontrode).

k. Wegens slecht gedrag (scandalosus) (1764 Erwetegem).

l. Een aangeklaagde ketter, die naar Nederland vluchtte, keerde terug, zodat de pastoor verzoekt om eeuwigdurende opsluiting (1633 Maarke).

2. *Werden bestraft:*

(1) *Wegens overtreding van de kuisheids- en huwelijkswetgeving.*

a. Een meisje, en nogwel de dochter van de griffier van Opwijk, werd opgesloten te Lier, gezien zij een huwelijk wou aangaan tegen de wil van haar vader (1693 Opwijk).

b. Wegens bloedschande werden de schuldigen opgesloten in de gevangenis te Mechelen (1632 Sint-Maria-Horebeke).

c. Wegens (vruchtbaar) samenleven, door de Officiaal veroordeeld om te scheiden en tot openbare boete (maar volbrengen de straf niet) (1738, 1739, 1746 Bavegem).

d. Wegens verdachte omgang met zijn meid veroordeeld, ... hij stuurt ze evenwel niet weg (1734 Aspelare).

e. Wegens ergernisgevende omgang met twee, drie vrouwen, werd de schuldige bestraft door de schepenbank van Schorisse (1732 Sint-Blasius-Boekel); een ergernisgever was opgesloten te Aalst, maar wist te ontvluchten (1711 Gontrode); een ergernisgever werd door de burgerlijke macht opgesloten (1699 Zulzeke).

f. Wegens overspel werd de overspelige man bestraft, de vrouw (een weduwe) evenwel niet (1653 Beerlegem), terwijl een veroordeelde overspelige vrouw de straf niet onderging (1750 Borsbeke): een overspelige werd te Mazenzele veroordeeld (1706); te Gijzenzele werd een overspelige tot openbare boete veroordeeld, maar stelde de uitvoering gedurende vele jaren uit (1738-1746).

g. Wegens publiek konkubinaat in de gevangenis opgesloten (1654, 1656 Baaigem, 1688 Kerksken); veroordeeld (1732 Munkzwalm), terwijl elders de straf niet werd uitgevoerd (1646 Bugenhout, 1662 Mater); als straf verplicht drie kazuifels te schenken aan de kerk (1632 Kerksken).

(2) *Wegens overtreding van de wetten betreffende het geloofsleven.*

a. Wegens ketterij veroordeeld tot verbanning (1613 Iddergem, 1690 Nukerke), terwijl een ander door de burgerlijke macht wordt vervolgd (1662 Sint-Maria-Horebeke).

b. Wegens verdenking van ketterij en belediging van de pastoor, veroordeeld om de belediging voor getuigen te herroepen en een boete te betalen (1636 Sint-Maria-Oudenhove); een ketter, die weigert de ketterij af te zweren, vlucht om de kerker te ontkomen (1620 Impe).

c. Wegens bijgelovige praktijken werd Petrus Valentijn veroordeeld om „in zijn hemd, met een kaars in de hand, mee te gaan in de processie rond de kerk”; opnieuw beschuldigd van bijgelovige praktijken beweert hij op natuurlijke wijze en met kruiden te genezen (1628 Steenhuize) in 1653 wordt hij nog „gehouden voor een ouden tooveraar”; om dezelfde redenen werd Jacobus Lampen gestraft (1690 Berchem). De moeder van Balduinus Overstraten (zelf verdacht van bijgelovige praktijken) werd verbrand wegens bijgeloof en toverij (aangegeven 1631 Nieuwenhove).

d. Wegens bezweringen veroordeeld, volbracht de gestrafte slechts ten dele de straf en werd door de Vicaris Generaal begenadigd: op blote voeten en geknield door de mond van de pastoor in de kerk vergiffenis te vragen en daarna gedurende 1 maand op water en brood opgesloten te worden in de gevangenis te Aalst plus de onkosten (1739 Herzele); wegens de bezwering van mensen en dieren werd magister Gerardus N. te Gent met de roede geselsd (1631 Erembodegem).

e. Wegens het niet-nakomen van de paasplicht veroordeeld tot opsluiting (1688 Erembodegem); in de boeien geslagen (1617 Maarke).

f. Wegens vermoedelijk dubbel huwelijk werd de beschuldigde veroordeeld tot opsluiting (de straf werd evenwel tot nogtoe niet uitgevoerd) (1688 Merchtem).

g. Te Sint-Maria-Oudenhove werd een ongenoemde veroordeeld (Waarom ?) om op 4 op elkaar volgende zondagen te biechten en te kommuniceren (de verplichting werd evenwel niet nagekomen) (1652).

3. *Werden met straf bedreigd :*

a. Wegens het niet-nakomen van de paasplicht, bij gebrek aan behoorlijke kleding, wordt verplicht gedurende de week te komen, onder bedreiging met opsluiting of verbanning (1633 Denderwindeke).

b. De prater van Onkerzele, die zijn paasbiecht bij een vreemd priester en niet bij zijn eigen pastoor had gesproken, werd verplicht te herdoen, zoniet zou hij worden gestraft (1627).

c. Een paar bijbellezers moeten hun Bijbel afgeven, zoniet !... (1684 Buggenhout).

d. Wegens ergernisgevende verhouding bedreigd met eeuwigdurende opsluiting (1644 Buggenhout).

C. *Gegevens uit de officialiteit van Mechelen*

Uit de officialiteit worden slechts de dagvaardingen of veroordelingen gelicht die handelen over aangelegenheden betreffende de godsdienstbeleving en huwelijksmoraal, en niet over tiendenbetwisting, erfeniszaken, al of niet nakoming van kapelanieverplichtingen.

In totaal bleven voor de 17e eeuw de dagvaarding van 64 personen bewaard en voor de 18e eeuw van 4 personen, met daarbij één verzoek om te dagvaarden. Voor de 17e eeuw komen 92 veroordelingen voor, voor de 18e eeuw slechts 25. In twee bijgevoegde tabellen krijgt men een overzicht zowel van de spreiding over de verschillende perioden als van de meest voorkomende redenen tot gerechtelijk ingrijpen.

Uit de vergelijking van tabel I met tabel II blijkt dat voor de periode 1600-1650 71 % van de dagvaardingen verband houden met de kuisheids- en huwelijksmoraal en 66 % van de veroordeelden eveneens. Voor de periode 1651-1700 bedraagt dit procent respectievelijk 50 % (slechts 2 gevallen) en 62 % ; voor de periode 1701-1750 respectievelijk 0 % en 100 %, voor de periode 1751-1794 100 % zowel voor de gedaagden als voor de bestrafden.

De verhouding verschilt dus niet in belangrijke mate van de besluiten uit de gegevens van de deken van Ronse voor de periode 1650-1669.

TABEL I
(1) *Overtreding van de kuisheids- en huwelijkswetgeving*

	Fornicatio	Verbreken van hewelijksbelofte	Overspel	Konkubinaat	Betwist vaderschap	Meretrix	Moelijken in het hewelijksleven	Bloedschande	Ongeldig hewelijk	Schaking	Ontlaging van hewelijksroepen	Slecht gedrag
1562-1599 :												
Dagvaardingen	—	3	—	3	—	—	3	—	—	—	—	—
%	—	33,3	—	33,3	—	—	33,3	—	—	—	—	—
Veroordelingen	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1
%	—	—	—	33,3	—	—	—	—	33,3	—	—	33,3
1600-1650 :												
Dagvaardingen	9	11	10	5	2	1	3	—	—	—	—	4
%	20,0	24,4	22,2	11,1	4,4	2,2	6,6	—	—	—	—	8,8
Veroordelingen	17	2	7	17	2	—	4	—	—	—	—	4
%	32,0	3,7	13,2	32,0	3,7	—	7,5	—	—	—	—	7,5
1651-1700 :												
Dagvaardingen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—
%	—	—	—	—	—	—	—	—	—	100,0	—	—
Veroordelingen	1	2	3	1	2	—	—	1	—	—	—	—
%	10,0	20,0	30,0	10,0	20,0	—	—	10,0	—	—	—	—
1701-1750 :												
Dagvaardingen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
%	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Veroordelingen	—	8	—	1	—	1	1	—	1	—	—	—
%	—	66,6	—	8,3	—	8,3	8,3	—	8,3	—	—	—
1751-1794 :												
Dagvaardingen	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
%	—	—	—	—	50,0	—	—	—	—	—	50,0	—
Veroordelingen	—	10	—	—	2	—	1	—	—	—	—	—
%	—	76,9	—	—	15,3	—	7,6	—	—	—	—	—

Wat onmiddellijk opvalt is, dat er voor de 18e eeuw geen enkele veroordeling bewaard bleef ²⁶ wegens overtreding van de wetten betreffende het geloofsleven. De appariteur J. van Assche schrijft op 21 februari 1788 dat hij Jacobus Callebaut van Aalst op 6 maart heeft gedaagd om voor het geestelijk hof te verschijnen „om bevonden te zijn met het trekken van loof op den 23^{en} December 1787 onder den goddelijken dienst der Vespers” en hij voegt er veel betekenend aan toe „want den boer is goet” ²⁷.

Verder handelen gedurende de 18e eeuw 75 % van de gevallen in verband met de huwelijksmoraal, over de niet-nakoming van de huwelijksbelofte en 8 % over betwist vaderschap.

* * *

Daarbij bevat doos nr. 3 een afzonderlijk bundeltje met 41 verzoeken om- of verlening van genademaatregelen. Tweeëndertig uit de 17e en 15 uit de 18e eeuw. Drieëndertig houden verband met de huwelijksmoraal, waarvan 21 behoren tot de 17e eeuw, 6 hebben betrekking op het geloofsleven (allen uit de 17e eeuw) en voor de overige wordt de reden van de veroordeling niet aangegeven.

Verder komt er in dezelfde doos nog een bundeltje voor met het grootste gedeelte ongedateerde 17e eeuwse dagvaardingen, veroordelingen en beschuldigingen. Zestien stukken, w.o. een aanduiding van enkele publieke huizen – gallico „maisons de plaisance” – op de Beghijne Waie op de S. Katarinaparochie te Brussel; de aanklacht van de gardiaan van de Kapucijnen te Mechelen tegen een man die zich bezighoudt met bijgelovige praktijken en hiertoe „superstitieuse briefkens” gebruikt, e.a.

1. *Wie werden gedagvaard?*

(1) *Bij de overtreding van de kuisheids- en huwelijkswetgeving.*

a. *Wegens „fornicatio simplex”* 1604 (Margaretha Berchmans); 1622 (Livinus de Lansheere, van Bambrugge); 1626 (Samuel Pits, van Mechelen); 1628 (Joannes de Potter en Egidia van Maldregem, met huwelijksbeletsel); 1629 (Petrus de Donder, van Mechelen met Jenneken Jacobs).

b. *Wegens overspel:* 1602 (Godfried de Keyser, junior); 1606 (Livinus van Hauwe, van Ressegem); 1622 (Jan de Wael, Antoine van den Berghe, Maria de Raet, van Brussel, Jan Andries, van Alken); 1623 (Henricus Goossens, van Meerbeke); 1627

26. Uit de dekanale verslagen weten wij anderzijds dat er toch nog personen bestraft werden wegens overtreding van wetten betreffende het geloofsleven.

27. *Officialiteit van Mechelen*, doos nr. 6.

(Joanna Vermoesen, van Moorsel, met Joannes van de Maele, geh.); 1628 (Judocus van Varenberch, meier te Denderwindeke, met Brigitta Mertens).

c. *Wegens niet-nakoming van huwelijksbelofte*: 1605 (Margareta Beerens en Paulus Stevens, beide van Ronse); 1624 (Joanna de Moncourt, van Hoboken); 1628 (Joannes Coppens en Margriet Verbeke, beide van Mechelen); 1627 (Joannes Gebuers, van Mechelen en Maijken Huijlens, met kind); 1631 (Elisabeth van Meurtre en Jan Mosselmans); 1632 (Pieter Carrijn en Françoise van Wiendael); 1718 (Franciscus Mercie van Melden en Maria van Hoolandt); 1765 (Jan-Baptist den Divel en Bernardine Dhont, van Berchem); 1775 Judocus Monnier en Joanna Francisca Renier, weduwe, van Moerbeke-Geraardsbergen); 1790 (Antonius van den Broeck en Maria-Joanna de Smet, beide van Denderbelle); 1791 (Jan Franciscus de Neef en Isabella Smets); 1793 (Franciscus Peeters en Maria-Petronella Vermeere, beide wonend te Oudegem, vragen ontslaging); 1794 (Anna-Maria Biesback, die een kind heeft van Franciscus Anteunis, dringt aan op uitvoering van trouwbeloften).

d. *Wegens konkubinaat*: 1606 (Gommarina de Caele, van Sint-Katelijne-Waver, moet omgang met Joannes Jacobs laten, zoniet gevangenis); 1625 (Leonardus de Mallery); 1626 (Adrianus de Clercq van Strijpen); 1628 (Adrianus van Leuven, van Mechelen, aangehouden, met Antonia Beesmans, wiens man nog zou leven); 1628 (Petronelle van Steenberghe, van Oosterzele, met Joannes Kielmaes, Cessat!).

e. *Wegens betwist vaderschap*: 1618 (Jan en Antoon Bal betwisten het vaderschap van een kind van Joanna Verschueren); 1618 (Adriaen van Bussecom en Mayken Cleerens, van Mechelen); 1629 (Geertrui van Wesemaele, van Wichelen); 1632 (Simon van Lombour, van Liedekerke); 1695 (Pauwel Cnaps genoemd Botelsgoter, van Mechelen); 1780 (Josina van Rossem, van Aalst, duidt Guiliame Wouters aan, als de vader van haar kind); 1794 (Judocus Cieters verdedigt zich tegen de aantijgingen van Theresia Ladesan, die beweert een kind van hem te hebben).

f. *Wegens moeilijkheden in het huwelijk of gescheiden leven*: 1627 (Egidius Uytendaele alias Daelman en Joanna van de Guchte); 1642 (Jenneken van Dam en Petrus Borluyt, van Pollare); 1642 (Livinus van den Bossche, van Herzele).

g. *Wegens schaking*: 1698 (Guillaume le Clerc wegens schaking van Anna Leitar).

h. *Wegens bloedschande*: 1673 (Barbara van Santberghe, opgesloten te Geraardsbergen, heeft kind met haar oom, gevlucht naar Akker).

i. *Als ontuchtvrouw*: 1629 (Joanna Sarteels, van Ronse, die met haar dochters een bordeel hield, wordt met kerker bedreigd).

(2) *Bij de overtreding van de wetten betreffende het geloofsleven.*

a. *De paasplicht*: 1604 (Guilielmus Braeckman, van Smetlede); 1606 (Petrus Baele, van Balegem, hield zijn pasen niet in zijn eigen parochie, komt sinds drie maand niet naar de mis, verliet sinds 7 à 8 jaar zijn vrouw in armoede en spreekt ketterse taal); 1607 (Joannes Taelman, zoon van Lieven van Zegelsem, wegens verwaarlozing van paasplicht gedurende 3 jaar); 17e eeuw (Hendrick Soetens, van Meerhout).

b. *Ketterij*: 1628 (Liviñus Hageman, van Erwetegem, vervulde sinds vele jaren de paasplicht niet en evenmin de zondagsviering... dus kettters!).

c. *De zondagsrust*: 1604 (Joannes van Immerseel); 1607 (Bernardus, mulder, maalde op zondag); 1607 (Jacobus van Espen, maalde op zondag); 1607 (Henricus van der Veecken deed slafelijk werk op zondag); 1724 (Guilliamme Palleman liet op het feest van Sint-Jan 4 knechten op zijn akker werken).

d. *De zondagsheiliging*: 1606 (de wed. Egidius Verhoeven, de herbergier Ludovicus van Christijnen, herbergier Rumoldus Davids wegens ontheiliging van het feest van Sint-Laurentius); 1606 (Arnoldus Rochus, Joannes Gouweliens, Cornelius de Wint wegens ontheiliging van de zondag).

e. *Toverij*: 1629 (Jenneken Smets, van Mechelen, wordt door een gebourvrouw beticht van toverij, gezien haar twee kinderen gestorven zijn).

f. *Onthoudingswet*: 1617 (Jacobus de Munter, herbergier, om aan zijn gasten in de vastentijd eieren voorgezet te hebben, waarvan sommigen hebben geëten); 1628 (Mayken Backers, waardin „in de Eik”, te Mechelen, heeft 10 eieren gekookt en laten eten in de vasten); 1628 (Joannes van Upbroecke, van Ronse, om op de 2e zondag van de vasten publiek in de herberg eieren te hebben geëten); 1629 (Mattheus van den Abeelen, van Hofstade, heeft op Witte Donderdag 2 of 3 eieren geëten ten huize van brouwer Peeter Bruylandt).

g. *Uitstel van doopsel*: 1653 (Jan van den Oudere, timmerman te Dikkelvenne, stelde het doopsel van zijn kind langer dan 3 dagen uit; het kind stierf; de vader vraagt om vergiffenis, zonder bestraffing).

h. *Uitstel van viaticum*: 17e eeuw (Joannes van der Eycken om zijn zoon zonder de sakramenten der stervenden te hebben laten sterven).

i. *Violatie van kloosterslot* : 1605 (Thomas de Eysken violeerde het klooster te Kabbeek en het gasthuis te Tienen).

j. *Laster* : 1692 (Petrus van Meldert, griffier van Zulzeke en Kwaremont, wegens laster o.m. van de pastoor van Zulzeke).

2. *Wie werden veroordeeld en tot welke boete ?*

(1) *Bij de overtreding van de kuisheids- en huwelijksmoraal.*

a. *Voor „fornicatio simplex”* : 1600 (Zeger Aernouts, van Dikkelvenne : biecht, penitentie, 4 pond groot boete + 16 gulden 17 stuivers proceskosten) ; 1604 (Cornelius Cocx : 3 pond + proceskosten) ; 1604 (Petrus Lievens : straf ondergaan door de deken op te leggen, 3 pond boete + 13 gulden 10 stuivers proceskosten) ; 1604 (Judocus van Nuffelen, van Hofstade : 3 gulden boete + 1 gulden proceskosten) ; 1607 (Theodoricus de Winne, van Aalst : 6 gulden boete + 13 gulden 10 stuivers proceskosten) ; 1619 (Barbara van Cuythem, van Meerbeke : biecht, 4 gulden boete en 12 gulden 1 stuiver proceskosten) ; 1619 (Judocus de Hont : biecht, 6 gulden boete en 20 gulden 19 1/2 stuivers proceskosten) ; 1621 (Joanna Philips van Mechelen) ; 1621 (Jacobina Hectors : biecht, 3 gulden boete + 12 gulden 6 1/2 stuivers proceskosten) ; 1623 (Guilielmus Heins met Margareta van Loo : biecht, 6 gulden boete + 7 gulden 17 stuivers proceskosten) ; onder bedreiging met een boete van 100 gulden en gevangenisstraf) ; 1624 (Elisabeth Putmans, van Opwijk, moet biechten, geloofsbelijdenis doen, 10 gulden 18 stuivers betalen en geen verdacht bezoek meer, zoniet 50 gulden boete) ; 1624 (Judocus Deckers, van Zandbergen, moet biechten en 6 gulden boete betalen, onder bedreiging met gevangenis) ; 1624 (Judocus Valckens, van Mazenzele, moet biechten en hiervan bewijs voorleggen binnen de 14 dagen, een boete van 6 gulden betalen en alle omgang laten met Christina Duijck onder bedreiging met gevangenisstraf op water en brood) ; 1624 (Livina van den Perre : biecht en 3 gulden boete, onder bedreiging met gevangenis) ; 1627 (Magdalena de Bock, van Mater, ontvangt 60 gulden van David Nokermans, van Maarke) ; 1630 (Daniel Campo, die zich te buiten ging met Elisabeth Parijs, moet biechten aan zijn pastoor of de Jezuïeten, een boete betalen van 50 gulden + proceskosten + verbod nog omgang te hebben met Elisabeth „ende andere ongelijke personen”) ; 1659 (Carolus Mathys met Catharina Neeffs, moet binnen de 14 dagen biechten en 2 gulden betalen voor de arme gevangenen van de Kurie + 38 stuivers proceskosten) ; 1671 (Joannes van der Eycken, sinds 10 weken opgesloten in de gevangenis te Laken, veroordeeld wegens trouwgeloften, defloratie, procreatie en alimentatie van een kind ; deed hieromtrent eerst

een valse eed ; huwde achteraf met Antonia Lippens ; hij verzoekt om genade en is bereid de kosten, die reeds 100 gulden bedragen, te betalen) ; 1773 (Judocus Moris en Anna Clauwens mogen trouwen en doen dit, na biecht in Sint-Kwintenskerk te Leuven ; de officiaal vraagt hen te ontslaan van de verplichting zich in een klooster terug te trekken).

b. *Wegens overspel* : 1601 (Lambertus de Dauwer : biecht bij de deken, speciale penitentie, door de mond van zijn pastoor vergiffenis vragen, 10 pond vlaams boete + proceskosten) ; 1601 (Gaspar van Coninx alias van Roy, van Brussel : biecht bij de Jezuïeten, penitentie, 100 gulden, proceskosten) ; 1602 (Petrus Lioens van Hekelgem : biecht bij de deken, penitentie, 7 pond groot boete ... ofwel in zijn hemd op blote voeten, met ontdekt hoofd en een brandende kaars van 1 pond in de hand, mee opstappen in de processie te Hermelgem en daarna op beide knieën de kaars offeren aan het hoofdaltaar) ; 1603 (Hendrick de Haene bekomt vergiffenis van herhaald overspel, mits biecht, penitentie, 2 pond groot voor de kerk van Sint-Pieter en 50 gulden boete) ; 1603 (Hieronymus Screijns, van Hamme : biecht bij de Jezuïeten, 3 pond groot, proceskosten 12 „storpaat” 9 stuivers ; de vrouw : biecht, 9 gulden en evenveel proceskosten) ; 1609 (Cornelius Coelberts, van Mechelen, en Maria Braeckels, ieder 50 gulden boete en penitentie, onder bedreiging met gevangenis) ; 1617 (Joannes Maes, 60 jaar oud, van Scheldewindeke, wegens overspel met zijn schoonzuster, veroordeeld om op zondag in de processie mee op te stappen in zijn hemd, met een kaars van 2 ponden in de hand, daarna te offeren aan het Allerheiligste en voor het volk op beide knieën God om vergiffenis te vragen. Deze boete werd bij begenadiging omgezet in een kaars van 1 pond, een bedevaart naar Onze-Lieve-Vrouw te Halle en een boete van 10 pond groot) ; 1623 (Elisabeth sWillen : biecht met bewijs, op boete van 3 gulden (30.3) 21 gulden 14 1/2 stuivers op 12.6) ; 1624 (Petrus van den Steene met Joanna Coorde, bekomt begenadiging, mits 5 pond groot te betalen aan de kerk van Haaltert, tot aankoop van een godslamp, en mededeling door de pastoor dat Petrus de penitentie volbracht + proceskosten) ; 1626 (André de Taey wordt tot gevangenisstraf veroordeeld en zit opgesloten ; hij bekomt begenadiging mits het doen van een openbare boete of het betalen van 200 gulden als aalmoes aan de arme gevangenen van het aartsbisdom + de proceskosten) ; 1629 (Bartolomeus de Terne wordt van zijn boete van 30 gulden ontslagen, omwille van zijn zieke vrouw en 8 kinderen) ; 1654 (Petrus Amans, kleermaker te Brussel, veroordeeld om op bedevaart te gaan naar Scherpenheuvel en 40 gulden onkosten. Hij verzoekt om ontslaging van de on-

kosten) ; 1659 (Joanna van Bissom verzoekt om genade voor haar man Christoffel Sydel de Mairs, lieutenant-kapitein, die gevangen zit „op den toren van Laeken”, die gedurende 24 jaar een moedig soldaat was in dienst van zijn majesteit, maar zich soms al eens vergeten heeft met „ongelijcke personen”) ; 1660 (Franciscus van Nijverseel met Joanna-Maria de la Bare, echtgenote van Frederic van den Hove, moet biechten, hiervan bewijs voorleggen op straf van 24 gulden, op een zondag bij de preek vergiffenis vragen over de ergernis, 100 gulden betalen voor de arme gevangenen en de proceskosten) ; 1677 (Mattheus van Roij met Martina Borremans, moet generale biecht spreken, op een zondag na de preek door de mond van zijn pastoor vergiffenis vragen, een boete van 30 gulden betalen en de proceskosten) ; 1698 (Joannes van Win, reeds veroordeeld wegens overspel, moet in de gevangenis worden opgesloten, wegens een nieuwe overspelige daad) ; 1746 (Petrus Bloc, van Molenbeek, die met Agnes Bout 3 kinderen heeft, werd tot openbare boete veroordeeld door „de landdeken Van den Boom” ; hij verzoekt om een „stille en secrete penitencie”. De officiaal wijst het genadeverzoek af).

c. *Wegens niet naleven van huwelijksbelofte* : 1600 (ontbinding van huwelijksbeloften tussen Adrianus Heynricx en Maria de Weerdt, mits 3 gulden 5 stuivers proceskosten) ; 1600 (Joanna Respoet en Jacobus Letien, mits proceskosten ontbonden) ; 1602 (Andries de Bruyne : moet binnen de 40 dagen trouwen, biechten, penitentie volbrengen, 3 pond vlaams als boete betalen + 12 gulden 18 1/2 stuivers proceskosten) ; 1616 (Hermes Haillet, van Ronse, die bereid is de gemaakte onkosten te betalen, moet binnen de 6 weken met zijn verloofde trouwen) ; 1627 (Antonius Brancaert met w^e Barbara de la Court, met kind, wordt beboet met 50 gulden) ; 1629 (Maria Vranckx met kind van Egidius Michiels ; deze laatste moet 24 gulden per jaar opbrengen) ; 1678 (Anna Caresmé met kind van Andreas van der Veken ; deze laatste moet met haar trouwen ofwel jaarlijks 24 gulden opbrengen + kraambedkosten (18 gulden) + proceskosten) ; 1689 (Margriet de Huyde deed huwelijksbelofte met Jan van der Borch, knecht van de pastoor, maar verbrak achteraf die overeenkomst ; daarom heeft Jan „in colere ende overwonnen van syne passie aende voors. Margriet haeren rock afghesneden op het kerckhof van Etterbeek met een mes”. Op 17.1.1689 werd hij hierom door de officiaal veroordeeld om door bemiddeling van de pastoor, gedurende het sermoen, op een zondag vergiffenis te vragen en een kaars van 2 ponden te offeren + 2 gulden 5 stuivers proceskosten. De veroordeelde vraagt om genade, gezien deze publieke straf „soude dienen tot een eeuwich verwijt van hem ende van sijne vrienden,

des te meer mits dat binnen Etterbeek veel quaedt volck is woonende ende dijenvolgens continuelyck het selve verwijt daeghelijckx soude moeten hooren alsoock sijn maechschap'') : 1691 (Margriet de Swert wordt ervan ontslagen tegenover Peter Docx, mits de betaling van 20 gulden aan Peter + de proceskosten) ; 1699 (Ludovica Gillis, van Mechelen) ; 1726 (Angeline van den Abbeele, die kind verwacht van Christiaan van Zegelsem ; deze laatste wordt veroordeeld tot de alimentatiekosten) ; 1729 (Joannes Verleyen doet Magdalena van de Weghe dagvaarden ; Magdalena mag geen huwelijk aangaan tenzij met haar verloofde) ; 1736 (Antonius van der Meulen beklaagt zich over niet nakomen van de huwelijksbeloften van Elisabeth Verbeek, die slechts met hem mag huwen) ; 1738 (Franciscus van Cauwenbergh mag enkel huwen met Isabella Waermoes, van Herzele, die van hem een kind heeft) ; 1738 (Henricus Geits mag slechts huwen met Maria Paelemans, die een kind van hem heeft) ; 1738 (Dominicus Ghelas mag slechts huwen met Joanna de Win, die van hem een kind heeft) ; 1738 (Petronella de Starcke mag slechts huwen met Jacobus Walderael, met wie trouwbelofte) ; 1738 (de ondertrouw van Christiaan Anteunis, van Heldergerem, met Maria Desmet, van Mere, hiertoe door haar ouders verplicht, wordt nietig verklaard, gezien het meisje reeds trouwbelofte deed met Bavo van Impe, van Mere) ; 1738 (Petrus Rens, van Sint-Blasius-Boekel, mag slechts huwen met Joanna de Ridder, die kind van hem heeft) ; 1772 (Adrianus Redant moet aan Joanna Cobbaert, van Denderhoutem, alimentatiegeld betalen en mag met geen andere huwen) ; 1781 (Jan-Baptist Rombouts mag voorlopig slechts huwen met Anna-Catharina de Groot, die van hem een kind heeft onder huwelijksbelofte) ; 1782 (Petrus Olbrechts mag voorlopig slechts met Maria Mertens trouwen, die een kind van hem heeft, onder trouwbelofte) ; 1785 (Jan-Baptist Rummens wordt veroordeeld tot huwelijk of alimentatiekosten 30 gulden per jaar + 25 gulden kraambekosten + het kind bij zich te nemen met onderhoudskosten + proceskosten) ; 1790 (Petrus de Vulder, die trouwbeloften had en een kind heeft met Maria-Catharina Wouters, van Hekelgem, mag voorlopig met geen andere trouwen) ; 1791 (Dorothea Verstuyft, van Ottergem, heeft trouwbelofte en kind van Judocus Benedictus Buyens, die alimentatiegeld moet betalen en voorlopig geen andere mag huwen) ; 1792 (Elisabeth de Wechter, van Heyendonk, bekommt alimentatiegeld voor haar kind, van ridder Joannes Augustinus de Patz, die voorlopig geen ander huwelijk mag aangaan) ; 1793 (Isabella Verhaeghen, van Erembodegem, die haar trouwbeloften verbrak met Jacobus-Bernardus t'Kint, baljuw van Aalst, mag voorlopig geen ander huwelijk aangaan).

d. *Wegens konkubinaat*: 1600 (Joannes van den Base, van Welden, heeft bijzit en is tevens verdacht van ketterij; biechten bij de deken, geloofsbelijdenis, penitentie, door de mond van de pastoor vergiffenis vragen, 19 pond vlaams boete van 36 gulden 1 1/2 stuivers proceskosten); 1601 (Joannes Cegels, van Mechelen: biecht, penitentie, 6 gulden boete en proceskosten); 1603 (Francisca, bijzit van Joannes Suys, moet in de gevangenis worden opgesloten en er blijven tot na voldoening van de boete); 1603 (Egidius Sterck, van Brussel: biecht bij deken, penitentie, 15 gulden boete en 10 gulden 19 stuivers proceskosten); 1604 (Jaspar van der Heyden met Mayken de Jonghe, met verscheidene kinderen: biecht, penitentie, 5 pond groot boete + 15 gulden 12 stuivers proceskosten... en Mayken moet het hof verlaten); 1604 (Gomarus van Elewijt alias van Bulck: 6 gulden boete - waarvan achteraf ontslagen - + 20 gulden 10 stuivers proceskosten); 1606 (Oscar Carbonnier, van Schorisse, leeft sinds 10 jaar met bijzit en veel kinderen: 100 gulden boete, verlaten van bijzit + proceskosten; bijkomende boete in 1607 van 14 gulden 3 stuivers en beroep op de wereldlijke macht, gezien aan de verplichtingen niet werd voldaan); 1607 (Christofoor Limoge, van Etikhove, 20 gulden boete en verlaten van bijzit); 1609 (Petrus del Vael, van Mechelen, wegens verloving en konkubinaat beboet met 18 gulden); 1609 (Egidius van Divoorde, van Mechelen, wegens hervallen in konkubinaat beboet met 150 gulden, bekomt genade: boete herleid tot 25 gulden, achteraf opnieuw 50 gulden); 1609 (Gerardus Berot, die werd begenadigd, blijft evenwel in de gevangenis opgesloten tot wanneer de proceskosten betaald zijn; ook hiervan verzoekt hij ontslagen te worden); 1616 (Christiaan Coremans, van Mechelen, wordt bedreigd met gevang, zo hij zijn bijzit Dorothea Vergangen niet verlaat); 1616 (Herman Christians, van Erembodegem, wordt beboet met 2 pond groot); 1617 (Joannes de Bois, van Meldert, wordt met gevangenis bedreigd; trouwt en de deken verzoekt de boete om te zetten in een andere straf, gezien „zeer arm”); 1619 (Joannes de Neve, van Appelterre, moet gedurende 1 maand hoogmis en sermoen bijwonen - hiervan een bewijs voorleggen op straf van 10 gulden, + proceskosten (24.8); op 19.11 veroordeeld tot 12 gulden 4 stuivers); 1619 (Joanna Willems, verplicht binnen de 8 dagen paasplicht te volbrengen, waarvan bewijs in te leveren binnen de 14 dagen, op straf van 8 gulden (7.3) en op 25.3 veroordeeld tot 9 1/2 gulden. Nam de vlucht); 1624 (Dionisia de Cubber en Hans de Ceukeleir, deze laatste in gevang, beide van Schorisse, moeten biechten, 10 gulden boete betalen en ieder 16 gulden 13 stuivers proceskosten; binnen de 24 uur elkaar verlaten op straf van 100 gulden); 1629 (Ludo-

vicus van den Berghe met Barbara Helduwert, zijn meid, moet biechten binnen de 3 weken, 24 gulden boete betalen, waarvan $\frac{2}{3}$ voor de arme gevangenen en $\frac{1}{3}$ voor de kerk van Dikkelvenne + 30 gulden $13\frac{1}{2}$ stuivers proceskosten); 1658 (Antoine Carité, deurwaarder te Aalst, en Anne-Marie van der Haegen verzoeken om genade); 1658 (Jan Andries alias Dietens bekomt genade mits biecht, bedevaart naar Onze-Lieve-Vrouw van Duffel, een boete van 50 gulden, aan de kerk van Muizen voor de helft en de andere helft aan de gevangenen + proceskosten; alles binst de 3 maand te regelen); 1666 (Petrus de Kinder moet biechten binnen de 14 dagen en 15 gulden betalen voor de arme gevangenen); 1682 (Franciscus Crans, slager te Leuven, zit wegens konkubinaat reeds ongeveer een half jaar in de gevangenis; er blijft nog een boete op water en brood over andere dag, gedurende 4 maanden; hij verzoekt om begenadiging); 1693 (Melchior Teniers, van Groot-Bijgaarden en Anna Marie del Cor moesten elkaar verlaten, hun biecht spreken en kommuniceren, de voorgeschreven boete vervullen en vasten. De man was ingekwartierd bij de pastoor; de vrouw in de abdij. Dat kan evenwel niet blijven duren. Zij verzoeken hun huwelijk te mogen „vernieuwen”. Zij worden ontslagen van de proceskosten die ze niet kunnen dragen); 1707 (Franciscus van Bursele met Elisabeth Seymortier, bloedverwante, moet worden aangehouden en opgesloten, waarbij de burgerlijke macht wordt opgeroepen en toelating verkrijgt hem zelfs op zon- en feestdagen aan te houden); 1759 (François Jos. van Bellingen en Corneille Pletinckx, van Brussel, leefden in konkubinaat, gezien zij te arm waren om de onkosten van een huwelijk te dragen; van Bellingen deed reeds een maand boete in het klooster van Neten; zij biechten en kommuniceerden en beloofden 20 schilden voor de goede werken; zij verzoeken opschorsing van het geding en te mogen trouwen); 1786 (Jan-Baptist James en Amelie Emerentiane Foucart zijn veroordeeld om gedurende 8 weken boete te doen in een klooster „à cause de s'être mariés par voie de fait”, d'ene bij de Cellebroeders, d'andere bij de Zwartzusters te Brussel; na 6 weken vragen ze om begenadiging voor de overige 2 weken; genade die wordt toegestaan).

e. *Wegens betwist of erkend vaderschap*: 1603 (Stefanus Meert, van Mollem, moet aan Paschasia Mannaerts en kind 150 gulden boete betalen + proceskosten 50 gulden); 1603 (Henricus van Landen moet voor het kind van Heylwig van Hasselt alimentatiegeld + beide samen 21 gulden $13\frac{1}{2}$ stuivers proceskosten); 1675 (Jacobus van Candries moet alimentatiegeld en geld voor kraambed aan Maria Joanna van der Burcht); 1711 (Margareta van Hall wijst Joannes Lefebere als vader aan van haar kind; de

aanklaagster wordt verwezen tot de proceskosten) ; 1736 (Petrus van Nuffel, van Opwijk, moet alimentatiegeld betalen voor het kind van Maria Olbrechts) ; 1792 (Andreas Cluytens moet alimentatiegeld voor het kind en kraamkosten betalen aan Elisabeth Cluytens).

f. *Wegens moeilijkheden in het huwelijk of gescheiden leven* : 1602 (Catharina Schuymeers en Egidius de Geyter moeten goed biechten en beloven in vrede te leven) ; 1604 (scheiding van tafel en bed voor Christoffor Caluwaerts en Barbara Ruelens ; de vrouw bekomt 600 gulden + haar kleding) ; 1707 (Anna Verstraeten en Jacobus Ariens, één maand gehuwd, verlieten mekaar „om de groote slaghen ende stooten die sij krijgt” ; scheiding van tafel en bed wordt uitgesproken) ; 1782 (Johanna van der Gucht wil scheiding van Judocus Peeters van Mechelen, zo gezegd wegens mishandeling ; de vrouw zelf wordt schuldig bevonden en, gezien zij afwezig is, wordt de veroordeling uitgehangen aan de kerk en aan haar woning).

g. *Als meretrix* : 1713 (Magdalena van de Velde, van Mechelen, 20 jaar oud, wordt gestraft als prostituée ; zij belooft zich terug te trekken te Antwerpen „in eene schole bij eene gheestelijke dochter”.

h. *Ontslaging van huwelijksroepen* : 1688 (Adrianus Lecocp en Anna-Catharina van Sassegem worden hiervan ontslagen, gezien zij reeds de naam hebben gehuwd te zijn en een kind hebben, mits de betaling van de kosten van dagvaarding).

i. *Wegens tweede huwelijk* (met betwijfeling nopens ontbinding van het eerste) : 1599 (Richardus de Hondt, schoenlapper te Munkzwalm, oud en grijs, en die een „gehuyrde coeie heeft ende gaet wijen int velt om gelt” sloot een tweede huwelijk met Elisabeth Scaeps met wie hij in twaalf jaar 6 kinderen heeft ; hij moet biechten, penitentie volbrengen en 10 pond vlaams als boete betalen of met ontbloot hoofd, ongeschoeid, met een brandende kaars mee opstappen in de plechtige processie, en daarna voor het hoogaltaar in aanwezigheid van het volk, geknield vergiffenis vragen + 16 gulden 5 stuivers proceskosten) ; 1644 (Jean Baert, metseldienaar, is veroordeeld tot 2 maand opsluiting „in de Vrunte” te Brussel + vasten op woensdag, vrijdag en zaterdag + biecht + proceskosten, wegens het aangaan van een huwelijk met Margaretha Salaert, eveneens veroordeeld, wiens echtgenoot niet zeker overleden is ; veroordeelde verzocht om vrijlating en ontslaging van de gevangeniskosten) ; 1684 (Joannes Fockaert, reeds o. een half jaar opgesloten, vraagt om ontslagen te worden van de openbare schuldbekentenis en in de plaats hiervan gedurende 8 dagen geestelijke oefeningen te mogen doen in een klooster en

tevens ontslagen te worden van 1/3 van de boete. De officiaal stelt voor : generale biecht, betaling van gevangenis- en proceskosten, gedurende twee jaar op de 5 voornaamste feestdagen te biechten en kommuniceren en streng verbod nog omgang te hebben met zijn zozegde echtgenote) ; 1684 (Maximiliaan Jonnaer werd veroordeeld wegens huwelijk met tweede echtgenote, zonder zekerheid omtrent de dood van de eerste + criminis incestuosus, tot verbanning uit het aartsbisdom en een boete van 200 gulden te betalen binnen de 6 weken ; hij vraagt uitstel van verbanning om aan deze laatste verplichting te kunnen voldoen) ; 1694 (Charles de Resme, van Brussel, ging een tweede huwelijk aan in de Kapellekerk, en werd hierom opgesloten in de gevangenis ; vicaris-generaal Coriache stelt voor het genadeverzoek te verwerpen) ; 1751 (notaris Philippe François Becquet, van Diest, huwde te Belgrado o. 1735 ; hij dacht dat zij overleden was en huwde in 1742 met Joanna M. B. Plesserie. In 1746 gedagvaard, verscheen hij niet ; in 1750 veroordeeld wegens overspel en konkubinaat ; vraagt begenadiging en verlaat zijn 2e echtgenote. Hij verlangt zijn pasen te houden en de jubileeaflaat te verdienen ; hij bekomt die gunst, op voorwaarde van binnen het jaar met zijn eerste echtgenote samen te wonen ; de officiaal meent dat hij best verplicht wordt zich in strenge afzondering op zijn pasen voor te bereiden).

j. *Wegens bloedschande of overtreding van verwantschapswetgeving* : 1613 (Hendrick Caers, de jonge, huwde na het overlijden van zijn vrouw met haar half-zuster, — mits dispensatie —, met wie hij evenwel reeds omgang had vóór het huwelijk. Hij verzocht regeling van de zaak ! Beide moeten 5 opeenvolgende jaren op bedevaart naar Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel, waarvan bewijs voor te leggen, ieder een boete betalen van 100 gulden ten voordele van het Mechels seminarie + proceskosten + scheiden van mekaar) ; 1623 (Joannes Vallais en zijn verwante Joanna de Man, moeten op een zondag vóór de preek door de mond van hun pastoor vergiffenis vragen, daarna zich gedurende een maand in een klooster terugtrekken, er biechten en er iedere maandag, woensdag, vrijdag en zaterdag vasten op brood en licht bier, daarbij een boete betalen van 100 gulden + proceskosten ... en mekaar niet meer ontmoeten, zoniet volgt gevangenisstraf op water en brood, zolang de aartsbisschop het goed vindt) ; 1626 (Adriaen Meganck, van Haaltert, verdacht van omgang met Jenneken de Sadeleer, zuster van Cathelijne de Sadeleer, die hij vroeger reeds bekende, wordt veroordeeld tot 4 gulden 1 stuiver) ; 1671 (Robert Ernest d'Argenteau leefde in bloedschande met zijn zuster Antoinette-Ernestine ; hij moet 1200 pattacons betalen aan het hospitaal te Zoutleeuw ; gezien hij niet betaalde, werd hij hiertoe verplicht

door de Raad van Brabant); 1687 (notaris Jan Maskens, in de gevangenis, wegens bloedschande en overspel met Josijne Maes, die reeds 5 maanden gevangen zit, vraagt om begenadiging; de officiaal meent dat hij een lijfstraf verdient van de burgerlijke rechter en minstens een publieke boete vanwege het geestelijk hof); 1748 (Joannes van den Driessche, van Oudegem, veroordeeld met Maria Anna van den Berghe, verzoekt om genade, die verleend wordt, mits generale biecht, maandelijks biecht gedurende een jaar bij hun pastoor; de vrouw moet op de knieën aan haar pastoor met twee getuigen vergiffenis vragen, wat door de pastoor op de preekstoel zal worden meegedeeld, en moet op bedevaart naar Lede; de man moet naar Halle; daarbij moeten ze 2 pistolen geven aan de pastoor voor de armen en verder „sich onthouden van alle suspecte gemeensaemheyt op pene van nulliteyt deser gratie”); 1751 (Elisabeth Vasseur, van Appels, had omgang ... en kind met Andries Daens, haar stiefvader. Beide vragen begenadiging. Elisabeth moet door de mond van haar pastoor te Hekelgem, vóór het sermoen, vergiffenis vragen in aanwezigheid van haar moeder, gedurende 1 jaar maandelijks biechten bij de pastoor van Appels en kommuniseren, op bedevaart gaan naar Onze-Lieve-Vrouw van Lede, geen besproken omgang meer hebben en daarom een uur gaan wonen van haar stiefvader, op haar knieën aan de pastoor en twee getuigen vergiffenis vragen, iedere zondag aanwezig zijn in hoogmis en sermoen en de proceskosten betalen. In 1752 vraagt ze zich te Hekelgem te mogen vestigen en er winkel te houden. Andries Daens bekomt ook begenadiging gezien „de moylijkheydt en de ellenden die hij onderstaen heeft doende die lanhdurige rijse naer Roomen” waar hij een generale biecht sprak – mits voor het sermoen door de mond van de pastoor van Hekelgem vergiffenis te vragen, maandelijks biecht gedurende 1 jaar, bedevaart naar Onze-Lieve-Vrouw te Halle en geen besproken omgang meer); 1754 (Jan-Baptist Le Noir, van Asse, voorheen gehuwd met de grootmoeder van Catharina de Winne, heeft met deze laatste een kind en wou haar huwen te Antwerpen, zonder evenwel het impediment – incestum in secundo gradu affinitatis – aan te geven; worden veroordeeld tot maandelijks biecht en communie, enige openbare penitentie nl. vergiffenis vragen aan hun pastoor, enige dagen doorbrengen in een klooster op water en brood + de proceskosten. Zij vragen de aartsbisschop om ontslag van een tweede geding, wegens het willen aangaan van het huwelijk); 1771 (Leonardus Landeloos, van Kortenen, heeft een kind met Elisabeth Christiaens, zijn stiefdochter; zij leven verder samen; verzoeken dispensatie, maar zijn te arm! Zij verlaten mekaar en zijn bereid de bestraffing te ondergaan).

U Niverfis presentes litteras inspecturis salutem in Domino . Nos infraſcript. Religioſus Societatis Jeſu Sanctiſſimi Domini noſtri Papæ in Baſilica PRINCIPIS Apoſtolorum de Urbe Pœnitentiarius

Andream Dams Jacc. Mecklin:

Limina Beatorum PETRI, & PAULI, ac Sedem Apoſtolicam perſonaliter viſitantes, & ad Pœnitentiæ Sacramentum humiliter recurrentem in Sacramentali confeſſione audivimus, & à peccatis ſuis, Apoſtolica auctoritate, injuncta ei Pœnitentia ſalutari, abſolvimus. In cujus rei fidem præſentes litteras ſigno Collegii Apoſtolicæ Pœnitentiariorum ſignatas, & propria manu ſubſcriptas, ad humilem ipſius ſupplicationem, gratis conceſſimus. Dat. Romæ apud S. Petrum anno milleſimo ſeptingenteſimo quinto quageſimo primo Die 7 mensis *auguſti* Pontificatus Sanctiſſimi D. N. BENEDICTI Papæ XIV. Anno 11

Leonardus Levet
Societatis Jeſu.

*Notum facio Ampliſſimo Dno Levet
Dco ſupra memorati Andree Dams, hinc
facta generali confeſſione, et recepta
abſolutione, ſequens inſtar veri pœnitentis
quæſitæ, et dignum eſſe, qui ab omnibus
in gratiam recipiat.
ſuit Leveti 17 Auguſti 1751*

Bewijs van Romebedevaart (27 bij 19,5 cm.). Op het ſtuk in papier werd een ſtukje linnen genaaid (6 bij 5 cm.), waarop de pauselijke tiar en de ſleutels voorkomen.

k. *Wegens verdachte omgang met een novice*: 1623 (Andries de Coninck heeft omgang gehad met een novice te Brussel; hierom werd hij veroordeeld om binnen de 8 dagen na zijn vrijlating op bedevaart te gaan naar Halle en aldaar een algemene biecht te spreken bij de Jezuïeten, te communiceren, een boete te betalen van 100 gulden en verbanning uit de stad Brussel en 3 mijlen in de omtrek, onder bedreiging met gevangenisstraf op water en brood. In 1626 verzoekt hij om begenadiging en naar Brussel te mogen terugkeren, gezien de novice vertrokken is).

l. *Wegens slecht gedrag*: 1600 (Jacques Chastelier, Frans kloosterling-priester, werd uit het aartsbisdom gebannen, wegens zijn misdaden, onder bedreiging met galeien. Hij keerde terug en wordt nu opgespoord); 1602 (Maria de Gorttere: 3 dagen op water en brood, biecht bij de penitentiarius te Mechelen, penitentie, proceskosten); 1603 (Petrus Smet van Lombeke: gevangenisstraf); 1631 (Maria van Drooghenbroeck, van Sint-Katharina-Lombeek, beschuldigt Petrus van der Heyden haar te hebben aangerand); 1645 (Adriaen de Rijbel, van Impe, moet verdachte omgang met Joanna Smets opgeven, onder bedreiging met gevangenis en 100 gulden boete); 1691 (Barbara de Clerck, van Sint-Pietersparochie te Leuven, herbergierster, werd tot gevangenisstraf veroordeeld, om wat ze in haar herberg had toegelaten; bij genadeverzoek werd deze moeder van 4 kleine kinderen vrijgelaten, maar moet de proceskosten betalen, wat ze onmogelijk kan gezien haar armoede); 17e eeuw (Barbara Cornet, echtgenote van Pauwel de Greeve, zit wegens slecht gedrag in de gevangenis van de aartsbisshop opgesloten; zij verzoekt om ontslagen te worden, belooft beterschap en het aartsbisdom te verlaten); 17e eeuw (de wed. Juliano Casa Regia, Maeyken Parijs, heeft na de dood van haar man, om in het levensonderhoud van zichzelf en van haar 4 kinderen te voorzien, het linnen gewassen voor verschillende Italianen, kennissen van haar man en „oock ghelogeert gehadt eenige dochters”, hierom werd zij door de promotor gevangen gezet „op de trorenborch poorte” te Brussel, en daarna door de officiaal voor 6 jaar uit de stad verbannen. Zij vraagt om voor haar kinderen te kunnen zorgen, naar de stad te mogen terugkeren).

m. *Wegens onbekende redenen*: 1600 (Petrus Coppin, van Ronse: biechten binnen de maand, boete van 3 pond vlaams + 23 gulden 12 1/2 stuivers proceskosten); 1604 (Vincentius Bernaert, van Etikhove wordt veroordeeld + 19 gulden 2 stuivers proceskosten); 1605 (Balduinus Guchtenaere is veroordeeld tot gevangenis en moet worden aangehouden); 1629 (Abraham Maeterlinck, van Ronse, werd op 16.11.1626 veroordeeld om binnen de 8 dagen het aartsbisdom Mechelen te verlaten, onder de bedrei-

ging met een boete van 300 gulden en gevangenisstraf op water en brood. Hij voldeed, maar vraagt vergiffenis en verzoekt na 3 jaar verbanning bij vrouw en kinderen te mogen terugkeren); 1648 (Egidius Bombeeck, van Oombergen, moet 44 gulden 15 stuivers betalen); 1681 (Giulielmus Masson en zijn echtgenote Geertruide Eelebaert, die beiden gevangen zitten, werden begenadigd op voorwaarde dat „sij sullen vertrecken ende blijven buiten het aertsbisdom ende betalen al de onkosten”); 1660 (Antonius de Brouwer en Anna Witten, die werden veroordeeld tot een boete van 600 gulden, verzoeken hun straf om te zetten in een maandelijke biecht gedurende enkele jaren of een gedeelte van de boete te worden kwijtscholden); 1689 (Koenraed de Joncker, 70 jaar, werd door de appariteurs vóór enkele dagen in de gevangenis opgesloten, beticht van verschillende feiten die hij bekende; hij vraagt om vrijlating en verklaart zich bereid de proceskosten te betalen); 1781 (Josephus Op de Beeck en Petronilla de Neeff hadden een huwelijk willen aangaan voor de onderpastoor; zij voldeden aan de opgelegde straf nl. generale biecht, vasten „in pane doloris et aqua tristitiae” gedurende de tijd door de aartsbisschop bepaald; verzoeken ontslagen te worden van de 6 weken opsluiting in een klooster, wat veel stoffelijk nadeel zou betekenen voor Joseph, officiaal van de koninklijke raad).

(2) *Bij overtreding van de wetten betreffende het geloofsleven.*

a. *De paasplicht*: 1604 (Arnoldus Schoepens, wegens verzuim van paasplicht en openhouden van herberg onder de goddelijke diensten op Pinksteren, veroordeeld tot een boete van 7 gulden 9 stuivers + proceskosten); 1606 (Joannes Bevelier, van Zegelsem, hield twee jaar na mekaar zijn pasen niet; voldeed ten slotte; veroordeeld tot 11 gulden 5 stuivers proceskosten); 1606 (Gratianus van Overbeeck: vóór Kerstmis te biecht en te kommunie, en hiervan bewijsstukken voorleggen aan het geestelijk hof, daarbij een boete van 12 gulden 10 1/2 stuivers + gerechtskosten); 1607 (Andreas Serlippens en zijn echtgenote, van Dikkelvenne, betonen berouw en worden veroordeeld tot het betalen van de proceskosten); 1607 (Maria, echtgenote van Joannes van den Berghe, van Erembodegem, nalaten van paasplicht gedurende twee opeenvolgende jaren, moet binst de maand de verplichting nakomen en 12 gulden 18 stuivers proceskosten betalen); 1607 (Franciscus de Backer moet proceskosten 11 gulden 5 stuivers betalen); 1617 (Michaël Verleysen van Nukerke, moet binnen de 14 dagen paasplicht vervullen en binnen de 3 weken verschijnen voor de officiaal om er de geloofsbelijdenis af te leggen + proceskosten); 1618 (Franciscus del Rie, van Edelare, moet paasplicht vervullen binnen

de 8 dagen, op gevaar af anders een boete van 10 gulden te moeten betalen + proceskosten); 1618 (Judocus Raet, verplicht binnen de 8 dagen zijn paasplicht te vervullen, zoniet 10 gulden boete en 13 gulden 1 stuiver proceskosten); 1618 (Bartholomeus Becmans, van Edelare, moet pasen houden, boete van 13 gulden 7 stuivers betalen); 1619 (Joannes del Fonteyne, die paasplicht niet vervulde in 1618, maar wel nadien, werd veroordeeld tot de proceskosten 14 gulden 6 stuivers. Nihil, est enim pauper); 1620 (Guilielmus Servrancx: paasplicht vervullen binnen de 8 dagen, waarvan bewijs binnen 14 dagen of 12 gulden boete + proceskosten 11 gulden 1 stuiver); 1621 (Joannes Moens vervulde paasplicht niet in 1620, moet bij pastoor of Jezuïeten biechten met Pasen, Pinksteren en Onze-Lieve-Vrouw-Hemelvaart, met bewijs binnen de 14 dagen + proceskosten); 1624 (Joannes Deventer, van Munkzwalm, moet paasplicht vervullen en 10 stuivers aan de armen betalen, zoniet 12 gulden boete); 1626 (Cornelius Violet moet biechten binnen de 14 dagen, 30 stuivers boete + proceskosten); 1654 (Anna Daeskins moet biechten en tweemaal communiceren tussen Palmzondag en Beloken Pasen, 3 zondagen in preek en mis zijn, 3 gulden 13 stuivers proceskosten en 5 gulden 1 stuiver andere kosten betalen); 1654 (Egidius Cossie verwaarloosde paasplicht en zondagsmis, moet biechten en tweemaal communiceren en regelmatig de mis bijwonen + 3 gulden 24 stuivers proceskosten + 3 gulden 11 stuivers andere onkosten).

b. *Ketterij*: 1604 (Joannes Walraevens, de oudere, van Mater, wordt gedagvaard en veroordeeld omdat hij de zondagsmis regelmatig verzuimt, waarom hij verdacht is van ketterij - „prout ex dicta contumacia aliisque intelligimus” -; hij moet biechten bij de deken, penitentie doen, zuivering van ketterij voor de deken + 16 gulden 11 1/2 stuivers proceskosten); 1625 (Nicolaus Costerij, van Ronse, werd verdacht van ketterij; hij wordt veroordeeld tot een boete van 50 gulden + 30 gulden 8 1/2 stuivers proceskosten; gezien hij zeer arm is kan hij niet betalen, werd aangehouden, weer vrijgelaten onder belofte van binnen zekere tijd de onkosten, gestegen tot 54 gulden 8 1/2 stuivers te betalen. Op zijn verzoek werd hij begenadigd! verbanning uit het aartsbisdom gedurende 6 jaar, of 6 maand kerkerstraf op water en brood); 1628 (Petrus Tibaut, van Oosterzele, zou hel en vagevuur geloofend hebben en gezegd dat de hel in deze wereld te vinden was, vond de gebeden nutteloos en was in het bezit van een ketters Nieuw Testament en van psalmen; hij moet de geloofsbelijdenis afleggen en de proceskosten betalen, onder bedreiging met gevangenis).

c. *Zondagsrust*: 1607 (Mattheus de Moor om op 2 zondagen te hebben gewerkt 12 gulden boete); 1626 (Hermine Garyts, van Ronse, om gemalen te hebben onder de goddelijke dienst op het feest van Sint-Mattheus, moet biechten en 3 gulden boete betalen); 1626 (Joannes van Ophem vervoerde stro en laadde een kar op Sint-Michiëlsdag, daarom dient hij op 3 zondagen aanwezig te zijn in de preek van de pastoor en 30 stuivers te betalen voor de gevangenen van het geestelijk hof); 1629 (Ludovicus Uytenhove alias van den Hove bewerkte zijn land op Sint-Andreas; moet biechten vóór de 2e zondag van de Vasten en 20 stuivers betalen voor de arme gevangenen); 1629 (Guilielmus Kaus, van Dikkelvenne, die op een zondag met een kar zaad vervoerde naar de Schelde, moet biechten, waarvan bewijs op bedreiging met 12 stuivers, en 37 stuivers proceskosten betalen); 1652 (Livinus van Lierde, van Ninove, mulder, maalde op 17 november rond de middag, ontving zakken graan op zijn molen en gaf blom; moet biechten, 8 gulden boete betalen en 8 gulden 12 stuivers proceskosten); 17e eeuw (Joannes Maelewinckel, veroordeeld tot een boete van 12 gulden + de proceskosten, om op zondagen gewerkt te hebben, vraagt ontslag van deze straf); 17e eeuw (Lysbeth Heusmans, echtgenote van Jan van Meerbeek, werd gedagvaard „omdat zij op St-Thomasdach lestleden haer lijwat heeft laten hanghen te droogen”; zij bekent het feit, maar zegt dat zij het twee dagen vroeger had gewassen, maar tweemaal verplicht was uit vrees voor de soldaten het uit de kuip te nemen en het te verbergen, en gezien Kerstmis naderde, heeft zij getracht het droog te krijgen vóór dit feest en het daarom zonder slechte bedoeling laten hangen, wat zij in gewone omstandigheden niet gewoon was. Zij vraagt vergiffenis).

d. *De zondagsheiliging*: 1603 (Joannes Taseyins, meier van Buggenhout, bekomt vergiffenis van de ontheiliging van feestdagen, mits 6 gulden te betalen); 1604 (Maximiliaan Heyse, van Sint-Denijs-Boekel, „om onder de hoogmis op Onze-Lieve-Heer-Hemelvaart in een herberg gedronken te hebben” 24 stuivers boete + 16 gulden 13 1/2 stuivers proceskosten); 1617 (Joannes Diericx, van Halen, om op de 2e zondag na Pasen onder de hoogmis in de herberg te hebben gespeeld en gedronken, moet biechten bij zijn pastoor, een boete betalen van 21 gulden 12 stuivers + 13 stuivers proceskosten); 1617 (Judocus Rombout, van Mechelen, komt weinig naar de kerk en is aldus verdacht van ketterij; wordt veroordeeld tot geloofsbelijdenis, boete en proceskosten); 1623 (Elisabeth Alleman, van Scherpenheuvel, om op twee zondagen en op Sint-Pieter en Sint-Paul drank te hebben geschonken, beboet met 12 gulden – bij herhaling wordt dit 50 gulden); 17e eeuw

(Joannes d'Hont die toeliet op zondag 8 maart in zijn huis met violen te spelen en te dansen, moet biechten, boete en proceskosten betalen).

e. *Bijgelovige praktijken*: 1624 (Georges Cornelissen, van Mechelen, wordt van bijgelovige praktijken beschuldigd; hij wordt veroordeeld om in de kerk van Sint-Katarina en van Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijk vergiffenis te vragen; bij herhaling wordt hij bedreigd met gevangenis en geseling).

f. *De onthoudingswet*: 1623 (Gabriel de Jode heeft vlees geëten op Sint-Marcus in een publieke instelling; hij moet biechten, geloofsbelijdenis doen binnen de maand, 10 gulden boete betalen + proceskosten (30.3); werd op 19.4 veroordeeld tot 13 gulden 18 1/2 stuivers; is voortvluchtig en liet vrouw en kinderen achter ten laste van de armendis).

g. *Wegens toebrengen van slagen aan een priester*: 1607 (Joannes de Cock, Egidius van der Eecke en Henricus de knecht van Arnoldus Mutsaerts, hebben op Sint-Paulus 15.1.1607 in een herberg een priester die er binnen kwam tot bloedens toe geslagen. Zij waren onder drank. Zij werden veroordeeld om te biechten vóór Sinksen bij de gardiaan van de Minderbroeders, een bedevaart naar Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijk, een dag vasten op water en brood en een boete betalen de eerste van 3 pond groot (achteraf herleid tot 1 pond) de beide andere ieder van 1 pond groot + de proceskosten).

h. *Wegens moord*: 1720 (Michaël Hebbe heeft Joannes Dequet gedood; de moordenaar wordt verplicht op bedevaart te gaan naar Rome. In Rome werd hij ontslagen door de Penitentiarius van Sint-Pieter; de kardinaal-bisschop Fabritius verzoekt de aartsbisschop van Mechelen hem genade te verlenen, gezien de lastige en gevaarvolle bedevaart).

i. *Wegens laster*: 1624 (Joannes van Vreckem, van Denderwindeke, werd veroordeeld op 30.5.1624 om publiek in de kerk vóór de preek door de mond van de pastoor te verklaren dat hij Catharina de Doncker heeft gelasterd, met daarbij een boete van 25 gulden + 63 gulden 1 stuiver proceskosten. In 1625 verzoekt hij die publieke herroeping niet te moeten doen, maar in de plaats hiervan voor de pastoor en 2 getuigen, ofwel te veranderen in een bedevaart naar Halle, en tevens ontslag van de boete. Het aartsbisdom beslist dat de pastoor van op de predikstoel zal verklaren dat het Petrus spijt... en dat Petrus 5 pond groot zal betalen tot het aankopen van een godslamp voor de kerk van Haaltert. Hij voldeed!).

j. Enkele speciale gevallen worden hier nog aan toegevoegd.

Aldus werd Henricus de Kokere, pastoor te Borsbeke, in 1628 opgeroepen wegens verwaarlozing van de kerk, terwijl in 1651 een onderzoek werd bevolen nopens de zedelijke gedragingen van Petrus Hermans, priester te Meerbeke en nopens de overtollige herbergbezoeken van kapelaan Boel te Herzele. Wegens herhaalde dronkenschap moet Amedeus Gerards, priester te Voorde, zich in 1750 komen verantwoorden te Mechelen.

In 1630 bekomt de priester Jacobus Lobé ontslaging uit de gevangenis, mits de belofte zich voortaan waardig te gedragen. In 1787 verzoekt Guilielmus Leennessy, priester uit de streek van Namen, die sinds 13 maanden te Brussel opgesloten zit in de gevangenis van het geestelijk hof, waar hij onmenselijk leed (in hoc carcere inhumano) heeft doorstaan, om ontslagen te worden en naar het Naamse te mogen terugkeren. Martin van Saenen, zoon van notaris Judocus van Saenen te Brussel, beweerde ten onrechte te Kamerijk tot priester te zijn gewijd; verscheidene malen droeg hij de H. Mis op en belande in de gevangenis te Beveren-Waas; hij vraagt begenadiging „om te kunnen genieten van de jubileumaflaat”; zijn geval is aan betwisting tussen de burgerlijke en geestelijke macht onderhevig, gezien hij geen priester is!

D. De aard van de bestraffing

Zowel uit de gegevens van de deken van Ronse, als uit deze van de dekanale verslagen en van de officialiteit van Mechelen, blijkt duidelijk dat de lijfstraffen uitzonderlijk waren. Geseling komt slechts ééns voor als een bedreiging, wegens bijgelovige praktijken, terwijl gevangenisstraf algemeen was en varieerde van enkele weken tot enkele maanden, zelfs jaren. Er is in de stukken van de officialiteit sprake van een gevangenis van het aartsbisdom te Mechelen en te Brussel. Te Laken „op den torren” (1659) en te Brussel „opde trorenborch poorte” (17e eeuw) zitten gestraften van het geestelijk hof van Mechelen. De gevangenisstraf viel ten laste van de opgeslotene en werd soms verzaard door een strenge vasten op „water en brood”, „op brood en licht bier”, hetzij op bepaalde dagen in de week, hetzij over andere dag. Soms werd de gevangenisstraf vervangen... of gevolgd door een geestelijke afzondering in een klooster voor een zestal weken, met of zonder vasten.

Veelal werden de veroordeelden verplicht een geldboete te betalen, voor verschillende doeleinden, hetzij tot onderhoud van de arme gevangenen opgesloten in de aartsbisshoppelijke gevangenis, hetzij soms voor het seminarie of voor een ander goed werk van de

aartsbisschop. Die boeten waren nu en dan wel heel zwaar en wanneer zij licht waren bij kleinere vergrijpen, dan werden zij steeds verzwaard door de *proceskosten*, die meestal hoog opliepen. Men diende immers te betalen voor alles en nog wat: dagvaarding, een afschrift, de afgelegde mijlen (4 stuivers per mijl in het begin van de 17e eeuw), enz.

Daarbij komt de verbanning uit het aartsbisdom waar het gaat om geloofszaken (ketterij) of uit het dorp of de stad waar het gaat om vergrijp tegenover het zedelijk leven.

In de meeste gevallen komt er ook nog bij een (generale) biecht bij een bepaalde biechtvader, al dan niet gevolgd van een kommunie, volgens het goedvinden van de biechtvader. Ook vergiffenis vragen over de verwekte ergernis, hetzij persoonlijk, hetzij door de mond van de pastoor, vóór de preek van de hoogmis, in aanwezigheid van de gelovigen was een veel voorkomende vernederende straf. Het kon evenwel nog erger, wanneer de schuldige verplicht werd in zijn hemd, met een (brandende) kaars in de hand mee op te stappen in de processie. Van deze vernederende bestraffing trachtte men zich te ontdoen, door een herroeping van zijn fout voor de pastoor en twee getuigen... of door een bedevaart.

De bedevaarten als boete komen trouwens meest voor bij genadeverleningen. Bedevaart naar Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijk, van Scherpenheuvel, van Lede, van Halle of van Duffel. Deze bedevaarten waren dus niet al te ver. Toch komen er nog twee gevallen voor van een Romebedevaart, in 1720 wegens doodslag en in 1751 wegens bloedschennis.

Om de goede gevoelens levendig te houden komt er vooral vanaf de 18e eeuw soms een maandelijks biecht bij.

Bij de bestraffing wordt rekening gehouden met de aard van de fout en de sociale toestand van de wetsovertreder. Bloedschennis werd zwaarder gestraft dan overspel; dit laatste was gewichtiger dan konkubinaat of „*fornicatio simplex*”, die meestal een oplossing vond in het nakomen van een gepland huwelijk of in het betalen van alimentatiegeld voor het verwachte kind. De welstellende wordt zijn fout zwaarder aangerekend dan de arme dompelaar.

Het geestelijk hof treedt onverbiddelijk op tegenover waarzeggers, bezweerders enz. en bestrijdt met alle mogelijke middelen de bij het volk diep ingewortelde bijgelovige praktijken²⁸, al

28. „... synodus mandat omnibus iudicibus ecclesiasticis *ut in exilium mittant, vel mitti curent, omnes qui super futuris eventibus aliisque secretis responsa dant, eosque qui talis consulunt graviter puniant et multo gravius animadvertant in maleficos et incantatores et omnes qui vulgo aegiptii vocantur*” (Mechelse sinode 1607). — Als bijgelovige praktijken worden in de dekanale vergaderingen van 1612

wordt er, en dit vooral bij de parochiale geestelijkheid, te veel geloof gehecht aan de okkulte werking van de duivel. Daarom de herhaalde verzoeken om te mogen eksorsiceren.

In een drietal gevallen, o.m. in de dekanale verslagen (Joannes de Lay, van Elst, 1603), worden onverbeterlijken bedreigd met de galeien. Werd deze straf niet opgedrongen door de burgerlijke macht, dan diende zij althans door deze uitgevoerd te worden.

E. Gegevens uit de Registers van Criminele Sententies van de Raad van Vlaanderen

Zoals bij de inleiding gezegd, werden door dit gerecht slechts aan achttal straffen uitgesproken, waarin het gaat om louter kerkelijke aangelegenheden, die dan in het licht van die tijd een „gemengd” karakter hadden, als b.v. heresie en bijgeloof. Ketterij was tevens een staatsaangelegenheid en hekserij gold als een zaak waarin de maatschappelijke orde in het gedrang kwam.

1. *Ketterij*

Een groep Wederdopers van Lovendegem wordt wegens verboden samenkomst op 10 oktober, op 24 november 1609 veroordeeld. De groep bestond uit 24 personen. Zij werden veroordeeld tot een geldboete variërend tussen 12 en 100 gulden of tot het schenken van een zak rogge vóór Kerstmis aan de armendis ; zij werden verplicht voor het hof de katholieke geloofsbelijdenis af te leggen, vergiffenis te vragen, op de eerste zondag bij hun pastoor te biechten en te kommuniceren, regelmatig op zon- en feestdagen de mis bij te wonen en hiervan om de 3 maand tot tweemaal toe een bewijs af te leveren. Natuurlijk kwamen er voor ieder de proceskosten bij. De twee – Salomon Clays, zoon van Jan (herdoopt en propagandist) en Janneken Moens, weduwe Jan Bauwens –, die volharden in „de pernicieuse heresie” werden uit het land verbannen „up peyne van galghe”, na afbetaling van de proces- en gevangenskosten. Ook tegen de wederdoper, Daniel van Wassenhove, die uit Zeeland kwam, werd de verbanning uitgesproken²⁹.

en 1617 genoemd : het binden van strobanden rond de fruitbomen, in de hoop aldus meer vruchten te winnen ; eveneens het gebruik van wat men noemt „het Sint Janscruyt” (een grassoort), waar een speciale kracht wordt aan toegeschreven en dat als een voorbehoedmiddel tegen ongelukken voor de mensen en het afbranden van de huizen wordt gebruikt. (In 1612 staat er : „gras te snijden op de vooravond van Sint Jan”) (Reg. nr. 175).

29. Nr. 8594, bl. 103 r°-110 r°.

2. Bijgeloof en hekserij

– Clare van der Brugghe, van Sint-Omaers wordt in 1586 te Gent veroordeeld wegens „diversche superstitionen ende imposturen, u draeghende voor eene waersectsterigghe ende ontooveresse van coeyen”, toch bleef zij zelfs op de pijnbank loochenen „den duyvel te kennen, ghesien ofte ijert ghemeens met hem thebbene”. Zij werk veroordeeld om gedurende een half uur tentoongesteld te worden voor het Gravenkasteel³⁰.

– Elisabeth Vlaemycx, dochter van Joos, echtgenote van Ghysbrecht Guens, geboren en wonende te Ninove, die beschuldigd werd... en bekend heeft „ghemeenschap te maecten metten boosen vijandt ghen. Belzebuth”, die haar lichamelijk tekende en minstens tweemaal gedurende de nacht voerde „in den haezelaeren bosch” te Pollare; Belzebuth en zijn gezelschap waren gekleed „met witte waembuijsen ende fransche brouchillekens”, en samen met andere vrouwen, die reeds „gheexecuteerd zijn metten viere”, vonden er orgieën plaats. Zij ook wordt tot de vuurdood veroordeeld op 23 december 1595 en al haar goed wordt verbeurd verklaard³¹.

– Joos Vierendeel, geboren te Borsbeke, wordt beschuldigd van belezing van mannen en vrouwen „ghequelt van tooverije”, waartoe hij bijgelovige middelen gebruikte. Hij werd op 15 december 1618 veroordeeld om gedurende een kwartier tentoongesteld te worden op een schavot voor het Gravenkasteel, „mette voors. boucxkens ende billetkens” aan zijn hals, daarop ten bloede gegeseld te worden en daarna voor 25 jaar verbannen te worden + proces- en gevangenskosten³².

– Roger Notholf, zoon van Arent, hield zich bezig met het belezin van „betooverde menschen ende beesten”, waarom hij reeds door de officiaal van het bisdom Gent op 19 januari 1628 werd veroordeeld, gegeseld en voor 10 jaar uit het bisdom verbannen „up peine van galleye en publicque gheesselynghe”; niettegenstaande dit heeft hij zijn werkzaamheden hervat o.m. te Berchem. Op 1 februari 1631 werd hij veroordeeld om ten bloede gegeseld te worden op een schavot voor het Gravensteen en daarna uit Vlaanderen verbannen voor 25 jaren + de proceskosten. Twee jaar later staat hij opnieuw terecht onder dezelfde beschuldigingen, met tevens daarbij overspel. Hierom werd hij reeds op 11 augustus 1633 „andermael ghefustigeert men den bast an den hals”, beroofd van al zijn goederen en levenslang verbannen uit het graafschap Vlaanderen. Om aan de galg te ontsnappen, vraagt en bekomt hij

30. *Ibidem*, bl. 11 r°-12 r°.

31. *Ibidem*, bl. 43 v°-44 r°.

32. *Ibidem*, bl. 146 r°, v°; 400 v°-401 r°.

genade, maar wordt op 22 juni 1641 veroordeeld om op „het schavot met den bast an den hals” ten bloede gegeseld te worden + verbeurdverklaring van al zijn goederen en levenslange verbanning uit het graafschap Vlaanderen ³³.

3. *Onthoudingswet*

– Carel van den Olme, die op vrijdag 22 april 1588 in de herberg „de drye duiven” te Merelbeke zich drie jonge duiven deed bereiden en die opat „niet jeghenstaende dat zulcx onbehoorl. en niet gheorloft en was”, werd veroordeeld tot een boete van 6 carolus gulden + de gevangenskosten ³⁴.

– De gevangene Gillis Leyns, heeft de onthoudingswet overtreden op een zaterdag door „hespenvleesch” te eten in aanwezigheid van andere gevangenen; hierom werd hij op 31 juli 1632 veroordeeld om vergiffenis te vragen op beide knieën voor het hof en deze bede te herhalen in aanwezigheid van de gevangenen, verder 3 dagen en nachten vasten op water en brood en een boete betalen van 20 gulden + de proceskosten ³⁵.

4. *Ontering van heiligenbeelden*

De gebroeders Vindevoghele van Gontrode hebben zich met een paar andere jongelieden op Allerheiligen oneerbiedig gedragen in de kerk van Gontrode en er de beelden van Onze-Lieve-Vrouw en Sint-Bavo bespottelijk behandeld en beschimpt. Dit optreden kost aan Francoys een geseling ten bloede, levenslange verbanning uit Vlaanderen en konfiskatie van al zijn goederen; zijn broeder Matthijs moet verschijnen voor het hof in zijn hemd, met een kaars van 2 pond in de hand, op beide knieën vergiffenis vragen en daarna tussen 2 deurwaarders de kaars gaan offeren in de Sint-Veerlekerk, daarbij gedurende een half jaar op de eerste zondag van de maand te biechten en te kommunie gaan + de gevangenis- en proceskosten; de andere broer Lieven, 15 jaar oud, moet vergiffenis vragen en „bij eenen scholmeester ghedisplineert worden naer discretie” + proceskosten te betalen vooraleer de gevangenis te mogen verlaten. De beide medeplichtigen Adriaen de Gheetere, van Oosterzele, 15 jaar oud, moet vergiffenis vragen en de proceskosten betalen en Gheeraert van Grimberghe moet eveneens vergiffenis vragen, een boete van 25 gulden betalen evenals de proces- en gevangenskosten. Deze veroordelingen werden uitgesproken op 23 januari 1610 ³⁶.

33. *Ibidem*, bl. 228 r°, v^o; 400 v°-401 r°.

34. *Ibidem*, bl. 16 r°.

35. *Ibidem*, bl. 158 v°.

36. *Ibidem*, bl. 110 r°-112 v°.

5. In een viertal processen staat het religieus motief op de voorgrond, maar spreekt de opstandigheid tegen het burgerlijk gezag minstens een belangrijk woord mee.

– Gillis Kielmaes, zoon van Lieven, wonende te Oosterzele, vertrok als jonge man „bij de Rebellen” en keerde na 5 jaar naar huis terug, waar hij publiek „guessche psalmen” zong. Daarbij kwam hij in opstand tegen de baljuw, beledigde zijn vader en ontvluchtte uit de gevangenis te Pamele-Oudenaarde. Hij werd op 6 juli 1603 veroordeeld om 5 jaren te dienen op de galeien + de gevangenskosten te Gent en te Pamele³⁷.

– Jan van Douvrin d'aude wordt op 19 juli 1625 veroordeeld om in het bezit gevonden te zijn van „twee vlaemsche boucken, den eenen van Henricus Bullingerus ende den anderen van Petrus Viretus, beede herittiquen ende verboden”, samen met een oproerig traktaat, daarbij smaad tegenover de burgemeester van Deinze. Hierom wordt hij beboet met 200 gulden + de proceskosten + het verbranden van de voorn. boeken³⁸.

– Geerard Reynart, zoon van Jan, 30 jaar oud, wonende te Huise, gedroeg zich op 18 april 1723 oneerbiedig in een herberg, tijdens de konsekratie van de mis en sprak in dronken toestand spottend over de godsdienst. Hierbij kwam opstand tegen de politie en mishandeling van personen. Op 27 september 1727 werd hij veroordeeld om ten bloede te worden gezeseld en om gedurende 20 jaar verbannen te zijn uit de landen van zijne majesteit + de proceskosten³⁹.

– Carel Franchies, zoon van Jan, 26 jaar oud, wonende te Sint-Laureins, blasphemeerde de godsdienst in een herberg te Zomergem, maar tevens wordt hij beschuldigd een valse getuigenis te hebben afgelegd ten voordele van twee personen die werden opgeknoopt. Op 12 maart 1763 wordt hij veroordeeld om blootshoofds, op beide knieën vergiffenis te vragen, en tevens verbannen uit het Land van de Vrije en de kasselrij Oudenburg, gedurende 3 jaar + de proceskosten⁴⁰.

Uit wat voorafgaat blijkt duidelijk dat de uitspraken „in beroep” voor de burgerlijke rechtbank om louter religieuze redenen niet meer voorkomen na 1632 en dat de bestraffing in de lijn ligt van die van het geestelijk hof, waar het gaat om soortgelijke feiten.

* * *

37. *Ibidem*, 67 v°-68 v°.

38. *Ibidem*, 179 v°.

39. Nr. 8596, bl. 33 r°-34 r°.

40. *Ibidem*, bl. 157 v°, 158 r°.

Nog een viertal punten dienen te worden aangestipt.

1. De burgerlijke bestraffing werd soms verkozen boven de kerkelijke, gezien deze laatste strenger bleek : aldus liet een betichte wegens ontucht van Hemelveerdegem zich (licht) straffen door de baljuw om aan de bestraffing van de Kurie te ontkomen. De pastoor meent dat de straf onvoldoende is, gezien de ergernis van de zondaar (1622, 1624).

2. Anderzijds eigende de burgerlijke overheid zich soms rechten toe die haar niet toekwamen : aldus de baljuw van Leeuwergem, die zich eveneens buiten zijn distrikt (o.m. te Zottegem en te Hillegem) bemoeide en naar eigen goeddunken, buiten het gezag van de bisschop om, de overspelige strafte en ontsloeg (1601 Leeuwergem).

De deken van Ronse klaagt in het dekanaal verslag van 1623 de schepenen van Sint-Maria-Horebeke aan, die de scheiding van tafel en bed toelieten aan Adrianus Malderghem en Joanna Kiesstock, en dit zonder de toelating van de kurie.

Op de vergadering van de dekens (30 september 1654) wordt uitgevaardigd, dat het aan de officieren van de burgerlijke macht verboden is toelating te verlenen tot ploegen of met de kar te rijden op zon- en feestdagen ; zij verleenden deze toelating, buiten het kerkelijk gezag om, mits een zekere vergoeding. Dit verbod wordt vernieuwd op de zitting van 25 en 26 september 1663⁴¹.

Het gebeurde wel meer dat de inmenging plaatselijk nog verder ging. Aldus klaagt de deken van Mechelen de meier van Sint-Katelijne-Waver aan, op de vergadering van de dekens op 8 juli 1688, die optrad en bestrafte „hen die van de dekens schriftelijk toelating hadden gekregen om te werken”⁴².

3. Sommige schuldigen werden niet gestraft gezien zij te arm waren : dit geldt o.m. voor een vrouw die een buiten-echtelijk kind heeft (mansij impunita, quia paupercula), ook al vraagt de pastoor aan de baljuw de verbanning van de schuldige (1636 Voorde, 1640 Zandbergen). Een ander manier om hetzelfde uit te drukken : „gezien zij geen koeien hebben” (1636 Appelterre, 1653 Mater, 1655 Maarke, 1655 Sint-Kornelis-Horebeke).

4. Na een derde dagvaarding voor het geestelijk hof, werd ten slotte beroep gedaan op de wereldlijke macht, die de gedagvaarde moest dwingen te verschijnen of verplichten de opgelegde boete en proceskosten te betalen. Dit geschiedde niet immer goedschiks.

41. *Ab. archief Mechelen*, register nr. 175.

42. *Ibidem*.

§ 3. BEOORDELING VAN DE BESTRAFFING

1. *Het doel van de bestraffing*

a. Op de eerste plaats werd betracht de wetsovertreder *tot een betere gesteltenis* te brengen, door zijn zondig leven vaarwel te zeggen om opnieuw de weg van de trouwe onderdanigheid aan de kerkelijke voorschriften te bewandelen. Daarom werd van de overtreder steeds een generale biecht gevorderd.

b. Het *wegnemen van de ergernis* behoorde tot de grote bekommerning van de kerkelijke overheid, van de wetgever en van de rechter. Daartoe dient ieder gevaar van hervallen in de zonde geweerd te worden (elke omgang of naaste gelegenheid). Tegen de onverbetelijken werd dan ook de verbanning uitgesproken of bedreigd met galeien.

c. Verder diende de straf als „*exempel*” of waarschuwing en afschrikking voor de anderen. Daarom de (soms zware) geldboete, die werd opgelegd, naast de vrijheidsberoving, veelal verzaard door strenge vasten. De overheid was er om bekommerd het milieu tegen iedere verderfelijke invloed te beveiligen.

d. Een vierde element, dat veelal ook voorkomt en wel het meest indruk schijnt te hebben gemaakt, is de *vernedering*, die de schuldige moet ondergaan: publiek in het aanschijn van de gelovigen, bij het sermoen in de hoogmis, vergiffenis vragen. Zo moet een veroordeelde vrouw verschijnen met een spotkleed aan⁴³. Dit schijnt de meeste veroordeelden zwaar op de maag te hebben gelegen en hieraan trachtten zij zich te onttrekken door vergiffenis te vragen voor de pastoor en twee getuigen of door een bedevaart. Op gebied van vernedering was het nog erger in de eerste helft van de 17e eeuw, wanneer de veroordeelde verplicht was in zijn hemd mee op te stappen in de processie. Men was er op uit de schuldige in de ogen van de gemeenschap bespottelijk te maken. Zelfs nog in 1790 doet een (onbekend) deken op de dekanale vergadering het voorstel, gezien het veelvuldig voorkomen van huwelijken omwille van een verwacht kind, de schuldigen tot enige vernedering te verplichten⁴⁴. „Op zijn knieën met onbedekt hoofd” komt trouwens ook algemeen voor in de burgerlijke rechtspraak en gold als het meest krenkend.

2. *Evolutie in de bestraffing*

Vooreerst dient men er rekening mee te houden dat de wetgeving heel wat strenger was dan de toepassing. De eisen waren zeer hoog gesteld. Dr. Michel Cloet vat het in zijn (onuitgegeven)

43. „Catharina Massanck ... induta veste variegata picturis viperae et murenae et capitem hirci, capri, cacodaemonum ac similibus” (Officialiteit van Antwerpen, 10.10.1623).

doktoraatsthesis⁴⁵ kernachtig en juist samen : „strenge wetgeving met gematigdheid en mildheid toegepast”. Hij meent dat de verklaring hiervan te zoeken is o.m. in de aarzeling van de pastoors, die de bekering verkozen boven een bestraffing, die veeleer het gemoed zou verharden en leiden tot geestelijke ondergang. – Het is trouwens geen uitzondering dat een pastoor verklaart dat hij de namen van de schuldigen niet durft overmaken, gezien hij bang is voor de weerwraakmaatregelen. De wetsovertreders behoorden meestal niet tot de zachtste schapen !

Daarbij in sommige gevallen waren de kerkelijke voorschriften praktisch onuitvoerbaar. Ik denk hier vooral aan de zondagsmis en zondagsrust. Dit moest noodgedwongen leiden tot een devaluatie van de wet. Hetzelfde dient trouwens gezegd van de wetgeving op het vasten.

Wat gedaan op een parochie, soms uitgestrekt en afgelegen, waar er vooral in het begin van de 17e eeuw op zon- en feestdagen slechts één mis werd opgedragen, welke door al de huisgenoten diende te worden bijgewoond. Wat inmiddels met de kinderen ? Wat met het hof en het vee ?

Eenzelfde bedenking dringt zich op wat de zondagsrust betreft : de talrijke feestdagen (tot 1646⁴⁴) verplichtten in bepaalde omstandigheden noodgedwongen tot arbeid op de boerderij of zelfs op het veld. De boerenarbeid leent zich niet zo gemakkelijk tot een vijfdaagse week ! En nochtans was de kerkelijke overheid in het begin van de 17e eeuw uiterst streng tegenover de overtreders van de wet op de zondagsrust. Op de dekanale vergadering van 3 augustus 1627 werd bepaald dat het aan alle pastoors verboden was toelating te geven om te ploegen of met de kar te rijden op de dagen, waarop dit door de Kerk verboden was en slechts de deken mocht desnoods dispensereren, het inhalen van de oogst uitgezonderd⁴⁶. De dekanale vergadering van 27 augustus 1652 bracht een lichte versoepeling van de wet op de zondagsrust op een achttal feesten⁴⁷, waarop zware arbeid was toegelaten „ob causas gravissimas”, terwijl het mishoren verplichtend bleef⁴⁸. Op de vergadering van 25/26 september 1663 wordt aan de pastoors voorgehouden herhaaldelijk op de heiliging van de feestdagen in hun sermoenen terug te komen, en ook dient gewezen te worden op het verbod handel te drijven of slafelijk werk te verrichten op

44. Register nr. 175.

45. *Het kerkelijk Leven in een landelijke Dekenij van Vlaanderen tijdens de XVIIe eeuw. Tielt van 1609 tot 1700.*

46. Register nr. 175.

47. Nl. de feesten van Sint-Paulus-bekering, Sint-Pieters-Stoel, Sint-Markus, Sint-Lukas, Sint-Maarten, Sint-Niklaas, Sint-Katarina en de Onnozele Kinderen.

48. Register nr. 175.

die dagen, onder de bedreiging met bestraffing door de geestelijke en burgerlijke macht ⁴⁹.

Daarbij werd het ontspanningsprobleem door de geestelijke overheid wantrouwig bekeken ⁵⁰ ... en hoogstens onder bepaalde vormen (kaatsen, kaarten) geduld ⁵¹. Men heeft van overheidswege in die periode niet het minste begrip betoond voor het ontspanningsprobleem, zodat het ons niet moet verwonderen dat, spijt de herhaalde klachten van de pastoors, de beperkende maatregelen gedurende de 18e eeuw meer en meer werden overtreden en het optreden van de burgerlijke macht steeds schaarser werd.

* * *

Wat de evolutie van het kerkelijk strafrecht betreft, vooral in de toepassing, valt een evolutie waar te nemen van minder gestrengheid gedurende de 18e eeuw tegenover de 17e eeuw. Dit blijkt :

1. Wat de bestraffing van de kettters betreft : zowel het aantal van de kettters als van de verdachten nam geleidelijk af gedurende de 17e eeuw... en deze die in hun overtuiging volhardden werden met rust gelaten, indien zij zich van iedere propaganda onthielden. Deze mildere houding van de kerkelijke overheid dient trouwens gezien als een gevolg van de wisselwerking : was men in onze gewesten te streng tegenover protestanten, dan werd eenzelfde houding aangenomen tegenover de katholieken in Zeeland.

2. Vooraleer de officiaal optrad tegenover een overtreder van de wet, diende de pastoor, en eventueel de deken, de bedreven wetsovertreding soms jaar na jaar opnieuw aan te klagen. Herhaaldelijk beklagt zich een of ander streng pastoor erover dat het niets oplevert aan te klagen, gezien toch geen sankties worden getroffen.

Vooraleer wat het niet-naleven van de zondagsrust betreft wordt de bestraffing gedurende de 18e eeuw uitzonderlijk. De klachten – wel enigszins overdreven – van een algemene wetsovertreding wat de rust en de heiliging van de feestdagen betreft ontbreken dan ook niet. Zowel op de dekanale vergaderingen ⁵², als in de dekanale

49. *Ibidem.*

50. De dekens werden op hun vergadering te Mechelen, op 8 augustus 1600 aangezet om aan de pastoors te vragen Vespers en Lof te doen om de mensen uit de herbergen te houden (reg. nr. 175). Eveneens op 2.8.1605 en 4.8.1615.

51. Door de dekanale vergadering van 3 augustus 1610 werd aan de priesters verboden met de bal te spelen.

52. In 1790 verklaart de deken van Oordgem : „promiscue violatio festorum” ; een ander (onbekend) deken uit dezelfde klacht : „tamen in dies magis ac magis dies festivae profanantur” ; de deken van Leuven beklagt er zich over dat de herbergen openblijven gedurende de goddelijke diensten en de preek, en meent dat de voorschriften op het slafelijk werk dienen vernieuwd te worden, terwijl de

verslagen⁵³ wordt bitter geklaagd over het niet-onderhouden van deze kerkelijke wet. Reeds rond het einde van de 17e eeuw wordt vastgesteld dat de rust op zon- en feestdagen weinig (*parum*) wordt onderhouden ... te Mechelen, vooral in de koophandel, in het betalen van de pachtgelden ... en zelfs door te vissen in de walgrachten⁵⁴. Ook de deken van Diest beklaagt er zich over : in zijn stad wordt deze wet vooral overtreden door de brandewijnstokers ... en de barbiers, terwijl de herbergiers in de dorpen hun herbergen niet gesloten houden tot na de mis⁵⁵.

3. De bestraffing geldt meer en meer als een beveiliging van de gemeenschap tegen een gevaar dat zou kunnen voortspruiten uit de verzwakking van de zedelijke normen. Zo blijft de Kerk de trouw aan het gegeven woord bij de huwelijksbelofte eisen, treedt zij op tegen deze die in konkubinaat leven of hun eigen gezin door overspel benadeelden, enz.

En toch valt zelfs wat de huwelijksbelofte betreft een evolutieve houding bij het geestelijk hof waar te nemen. Bij het begin van de 17e eeuw werd het huwelijk verplichtend gesteld binnen een bepaalde tijd met de voorheen voorgenomen partij ; achteraf werd een huwelijk verboden met een andere partner, waarbij in het laatste kwart van de 18e eeuw de milderding bij komt „voorlopig”.

4. Men krijgt de indruk dat de burgerlijke (plaatselijke) overheid over het algemeen weinig bereidwillig tot medewerking bij de bestraffing geneigd is. Herhaaldelijk komt in de dekanale verslagen de opmerking voor dat een door de officiaal uitgesproken straf niet wordt ondergaan.

5. Vooral is het opvallend dat geen enkele overtreding van de wetten betreffende het geloofsleven nog werd bestraft (althans volgens de bewaard gebleven stukken) gedurende de 18e eeuw, en

pastoors, die teveel toegevingen doen, dienden te worden op de vingers getikt ; ook een ander deken meent dat de voorschriften betreffende de viering van de feestdagen dienden te worden hernieuwd (register nr. 175).

53. Hieromtrent vinden wij vooral een weerklink in de beantwoording van het artikel 18 van het dekreet van 23 november 1716 (bij het dekanaal verslag van 1718): „*quoad violantes festorum plaga communis est*” (Burst), „*festas violantium sufficientes*” (Herzele), „*festas violantes nisi per iterationes et collectionem trifoliorum, quod satis est commune, quidquid contradicatur, sed tempus messis quasi ex consuetudine promiscue laloratur*” (Moortsele), „*festas violantium numerus non singulariter, sed generaliter ... non in sola hac, sed in omnibus circumvicinis*” (Semmerzake), „*quoad violantes festa plaga est hic communis*” (Vlekkem), „*magnus hic excessus et ubique in vicina festorum violantium et ludentium chartis pictis, etiam tempore divini officii et nullus officiales, ne quidem ecclesiasticus ad illa videt*” (Westrem) (Ra. Gent, fonds bisdom Gent, M. 2). In 1774 blijkt de toestand er niet op verbeterd te zijn : „*plurimis laborant sine venia diebus festivis tempore messis*” (Westrem), „*quantum ad blasphemos et festas violantes est hic sicut alibi*” (Zonnegem) (zelfde fonds).

54. Register nr. 175, 5 juni 1680.

55. *Ibidem*.

dat het aantal met ruim $3/4$ verminderde van de eerste tot de tweede helft van de 17e eeuw.

BESLUIT

Het kerkelijk bestraffingssysteem gedurende de 17e en 18e eeuw dient gezien en beoordeeld in het licht van die tijd en tevens van een nauwe samenwerking tussen kerkelijke en burgerlijke overheid en de overtuiging dat het nakomen van de kerkelijke voorschriften de grondslag vormden van een geordende en rustige gemeenschap. Het kan niet worden ontkend dat „de geestelijke hoven veel hebben bijgedragen om de openbare zedelijkheid, bij een nog niet tot volle ontwikkeling gekomen kristelijke gemeenschap, te handhaven en op te voeren”⁵⁶.

Daarbij kan het ons niet ontgaan dat er gedurende de 18e eeuw een grotere persoonlijke godsdienstvrijheid werd geduld dan gedurende de 17e, in die zin te verstaan dat tegen de wetsovertreders van de voorschriften in verband met het geloofsleven niet meer werd opgetreden, zolang hun levenshouding de openbare orde niet verstoorde of in gevaar bracht. Het was misschien slechts een kleine stap vooruit op de weg van de vrijheid van de geloofsbeleving, maar het was in ieder geval verruiming.

AANVULLENDE NOOT

Er was niet slechts een „vroente” of kerkelijke gevangenis te Brussel, maar (zoals hierboven vermeld) de kerkelijke rechtbank zetelde ook speciaal voor „Brabant”. Op het aartsbisschoppelijk archief te Mechelen ontdekte ik achteraf nog „l'Officialité de Brabant”, die zetelde „op de Pasbrug – buiten – Mechelen”, „tot Hombeke bij Mechelen” of „binnen Brussel in het paleys archiepiscopale”, „daer men de brabantse rolle is houdende”.

Deze „officialiteit van Brabant” omvat vier dozen (nrs. 7 tot 10). Deze werden zorgvuldig nagezien, ten einde te kunnen nagaan of onze besluiten getrokken uit de „officialiteit van Mechelen”, hier een bevestiging vonden. In tabel I en II werden de gegevens samengebracht.

Voor de periode 1600-1650 zijn er 70 dagvaardingen, 72 veroordelingen en 44 onderzoeken of aanklachten wat de overtreding van de kuisheids- en huwelijkswetgeving betreft en respectievelijk 27, 38 en 5 wat de overtreding van de wetten betreffende het geloofsleven aangaan.

56. M. J. J. E. Proost, *Les Tribunaux Ecclésiastiques en Belgique*, in *Annales de l'Académie royale d'Archéologie de Belgique*, jg. XXVIII (1872), blz. 6, 7.

TABEL I
OVERTREDING VAN DE KUISHEIDS- EN HUWELIJSWETGEVING

	Fornicatio	Huwelijksbelofte	Overspel	Konkubinaat	Betwist vaderschap	Huwelijksmoetlijkheden	Schaking	Meretrix of bordeel	Bloedschande	Dubbel of ongeldig huwelijk	Echtscheiding	Verhinderd huwelijk	Verkrachting	Slecht gedrag of „excessen“	Verdachte omgang	Niet-naleving van het celibaat	Onstichtend priester	Vruchtafdriving	Niet-naleving v. d. kerkelijke voorschriften omtrent huwel.	Bestialiteit	Schijn-huwelijk
1545-1599 : Dagvaarding Veroordeling	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-
1600-1650 : Dagvaarding Veroordeling	11	9	6	15	3	7	-	3	1	5	-	1	-	5	-	1	2	-	1	-	-
Aankl. of onderzoek	-	3	4	13	3	2	1	6	-	3	-	2	1	1	3	1	1	-	1	-	1
1651-1700 : Dagvaarding Veroordeling	1	8	1	7	-	1	-	2	1	1	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-
Aankl. of onderzoek	1	13	5	3	-	2	1	5	1	2	-	-	-	-	3	-	-	1	3	-	-
1701-1750 : Dagvaarding Veroordeling	-	-	1	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-
Aankl. of onderzoek	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-	2	-	-
1751-1794 : Dagvaarding Veroordeling	-	4	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Aankl. of onderzoek	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1	-	-

Voor de periode 1651-1700 tellen wij in de eerste categorie : 24, 36 en 30 gevallen en in de tweede categorie : 4, 1 en 1.

Voor de periode 1701-1750 enerzijds 4, 7 en 5 en anderzijds 2 veroordelingen wegens het overtreden van de zondagsrust (beide komen er met de proceskosten vanaf). Voor de periode 1751-1794 komen slechts voor de eerste categorie gevallen voor nl. 5, 4 en 4.

Daarnaast komen nog dagingen, veroordelingen, aanklachten of onderzoeken wegens laster (3), offerblokdiefte (2), tienden (5), testamentbetwistingen (3), kapelanievergoeding (3), proceskosten (3), onbetaalde rekeningen (3), zelfs een twistend pastoor (1) enz.

Uit de vergelijking van tabel I met tabel II blijkt dat voor de periode 1600-1650 75,6 % van de rechterlijke gevallen verband houden met de kuisheids- en huwelijksmoraal ; voor de periode 1651-1700 bedraagt dit procent 93,7 ; voor deze van 1701 tot 1750 88,8 % en ten slotte voor de periode 1751-1794 100 %. Zodat er niet slechts geen tegenspraak is tussen de verhoudingen vastgesteld voor de Mechelse rol met de Brabantse rol, maar dat wij hier integendeel een volledige overeenstemming bestatigen.

Onder de bestraffingen komen voor een bedevaart naar Onze-Lieve-Vrouw te Halle (in 1603 wegens fornicatio) en vijf naar Onze-Lieve-Vrouw te Scherpenheuvel (in 1608 wegens fornicatio ; twee in 1609 wegens konkubinaat ; in 1616 wegens fornicatio en in 1645 als bordeel houd(st)er), naast vasten op water en brood, ... en ook wel „in zijn hemd, blootshoofds en op blote voeten, geleid te worden voor de ingang van de kerk (of er binnen) om er in aanwezigheid van het volk vergiffenis te vragen.

Joannes Paul wordt op 14 mei 1632 in de gevangenis geselsd en daarna uit het aartsbisdom verbannen, wegens het „sacrilegie” een offerblok in de kerk van Onze-Lieve-Vrouw Finis Terrae te Brussel te hebben opengebroken (doos nr. 8). Judocus Houdemerck, priester en kapelaan van Sint-Goedele te Brussel, moet op 13 november 1659 nopens enkele (niet genoemde) punten worden ondervraagd „onder bedreiging met marteling” (sub comminatione torturae in casum non responsionis) ... en schrijver voegt er als de meest gewone zaak bij, „dat dit middel gewoon gebruikt wordt om de gevangenen tot spreken te verplichten” (doos nr. 9).

Een bordeelhouder te Brussel (1e helft 17e eeuw) werd geselsd, terwijl een andere, omstreeks 1650, werd gebannen uit de stad en het aartsbisdom Mechelen. Na vernederende boete moet nog een andere, in 1658, dezelfde straf ondergaan. Deze plaag schijnt om de eeuwwende te Brussel wel verontrustende afmetingen te hebben aangenomen, zodat Clement le Graive, „lieutenant promotor de la Cour Spirituele de Malines” (in het Frans) een schrijven richt tot de Brusselse pastoors om hen op de ernst van de toestand te wijzen ... en daarbij vraagt dat zij beroep zouden doen op de vrijgevigheid van hun parochianen en desnoods zelf zouden helpen, gezien de last van de vele opgesloten publieke zondaars en zondaresen (en de vele die zouden dienen gestraft te worden) voor de aartsbisschop ondragelijk is ! Voor de 18e eeuw komen hieromtrent geen gegevens voor.